

Yayın ilkeleri, izinler ve abonelik hakkında ayrıntılı bilgi:

E-mail: bilgi@uidergisi.com

Web: www.uidergisi.com

Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları

İsmail Hakkı İşcan

Öğr. Gör., Dumlupınar Üniversitesi, Osmaneli Meslek Yüksekokulu Müdürü

Bu makaleye atıf için: İşcan, İsmail Hakkı, “Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 2 (Yaz 2004), s. 47-79.

Bu makalenin tüm hakları Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği'ne aittir. Önceden yazılı izin alınmadan hiç bir iletişim, kopyalama ya da yayın sistemi kullanılarak yeniden yayımlanamaz, çoğaltılamaz, dağıtılamaz, satılamaz veya herhangi bir şekilde kamunun ücretli/ücretsiz kullanımına sunulamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

Aksi belirtilmediği sürece *Uluslararası İlişkiler*'de yayınlanan yazılarda belirtilen fikirler yalnızca yazarına/yazarlarına aittir. UİK Derneğini, editörleri ve diğer yazarları bağlamaz.

Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği | Uluslararası İlişkiler Dergisi

Söğütözü Cad. No. 43, TOBB-ETÜ Binası, Oda No. 364, 06560 Söğütözü | ANKARA

Tel: (312) 2924108 | Faks: (312) 2924325 | Web: www.uidergisi.com | E- Posta: bilgi@uidergisi.com

Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları

İsmail Hakkı İŞCAN*

ÖZET

Coğrafya üzerine geliştirilen politika bilimi olarak ele alınabilen jeopolitik, tarih boyunca ya dünya egemenliği için hangi coğrafi bölgelerin kontrol edilmesi gerektiği veya devletlerin yayılmasına gerekçe olacak coğrafi nedenler üzerinde yoğunlaşmıştır. Coğrafi bölgelerin kontrolü ile dünya egemenliğinin sağlanmasını amaçlayanlar, genellikle Avrasya kıtasını kontrol etmenin yollarını aramışlardır. Bu makalede incelenen jeopolitik yaklaşımların özünde de Avrasya kıtasını kontrol etme çabası ve buradaki imkanlarla dünyayı kontrol etme arzusuna giden stratejik yolun tespiti amaçlanmıştır. Zira zengin doğal kaynaklara ve buna bağlı olarak güçlü ekonomik potansiyele sahip olan Orta Asya ve Hazar bölgesi ülkeleri, Avrasya'nın en zengin bölgeleri olmalarının yanı sıra, batının en gelişmiş bölgelerini ve doğunun en uç noktalarını birbirine bağlayan geçiş koridoru niteliğindeki coğrafyasıyla jeopolitik açıdan da büyük önem arz eder.

Anahtar Kelimeler: Jeopolitik, Coğrafya, Avrasya, Kalpgâh, Enerji kaynakları.

Classical Geopolitical Theories in International Relations and Their Contemporary Interpretations

ABSTRACT

Geopolitics, which is the science of politics on geography, has throughout the history focused on geographical areas to be controlled or on geographical reasons for expansion of states. Those who aim to rule the world by controlling certain geographical areas have especially searched for ways of controlling Eurasia. In the core of geopolitical approaches that this paper deals with, is the aim of controlling the World through control of Eurasia first.

Keywords: Geopolitics, Geography, Eurasia, Heartland, Energy resources.

---

* Öğretim Görevlisi, Dumlupınar Üniversitesi. Osmaneli Meslek Yüksekokulu Müdürü.

Giriş

Soğuk savaş sonrası yaşanan süreçle birlikte Körfez savaşı ve 11 Eylül'ün getirdiği yeni anlayışlar çerçevesinde uluslararası ilişkilerde ülkelerin temel sorunlarıyla birlikte güvenlik anlayışlarında da değişim yaşanmaktadır. Gücü elde etme mücadelesinde temel unsur olarak görülen enerji kaynakları, bu yüzyıldaki mücadelenin ana temasıdır. 21. Yüzyılda politikaların ve ilişkilerin asli olarak enerji savaşlarınınca belirleneceği tezi, bölgeye yönelik yeni girişimler de dikkate alındığında Avrasya bölgesinin barındırdığı enerji kaynakları ve bunların nakil yolları nedeniyle sahip olduğu coğrafi üstünlüklerle birlikte ayrı bir geçeklik kazanmaktadır. Zira enerji sorunu ve güvenliği ile ilgili çözüm ve stratejilerin; enerji kaynaklarının bulunduğu, bu kaynakların taşındığı ve bu kaynakların tüketildiği coğrafyanın dikkate alınarak geliştirilmesi gereği açıktır.

Zengin doğal kaynaklara ve buna bağlı olarak güçlü ekonomik potansiyele sahip olan Orta Asya ve Hazar bölgesi ülkeleri, Avrasya'nın en zengin bölgeleri olmakla birlikte, Batının en gelişmiş bölgelerini ve Doğunun en uç noktalarını birbirine bağlayan geçiş koridoru niteliğinde olan coğrafyası ile jeopolitik açıdan büyük önem arz eder. Soğuk savaş sonrası Orta Asya'nın yeni jeopolitik rolünü belirleyen tüm yakınlaşmaların ve politikaların arka planında bu bölgedeki enerji ve yakıt kaynakları yatmaktadır. Ayrıca bölgenin aynı zamanda petrol ve doğal gaz taşınan bölgelerinden güney ve doğu yönlerinde boru hatlarının inşası kaçınılmaz olarak ciddi jeoekonomik ve jeostratejik sonuçlara da yol açacaktır.

Enerji kaynakları itibarıyla ürettiğinden çok daha fazlasını tüketen Batının, AB'yi oluşturan ülkelerin ve ABD'nin gelecekte Orta Asya ülkelerine ve bu coğrafyaya ne kadar ihtiyaç duyacakları, jeopolitik yaklaşımların bu temelde ele aldığımız bir başka yönüdür. Bu açıdan gelecekte enerjiyi üreten ve/veya tüketim merkezlerine ulaştıran ülkelerin jeopolitik önemliliğinin, gelişmiş ülkeler açısından en az kendi güvenlikleri kadar artış göstereceği aşikardır. Kısaca enerji ile ilgili geliştirilecek yaklaşım ve stratejilerin temelinde, bu stratejik kaynağın bulunduğu, nakledildiği ve tüketildiği coğrafya büyük önem arz eder. Jeopolitik bilimi de bu makalede ele aldığımız teorileri ile bu bölgeler temelinde gelişmiş ve önem kazanmıştır. Enerji kaynaklarını ve bu kaynakların ulaştırma hatlarını kontrol eden güç aynı zamanda küresel ekonomiye egemen olma ve bu yolla da dünyaya egemen olma çabaları ile gelecekteki küresel jeopolitiğin yönünü belirleyecektir.

Jeopolitiğin Tanımı ve Kapsamı

Bir ülkenin özellikle uluslararası ilişkilerdeki fırsat ve güçlerini en üst düzeyde kullanması gereği düşüncesi, zaman içerisinde o ülkenin coğrafi unsurlarının da kullanılmasına ve dış politikada uygulanması olanaklarının araştırılmasına yönelmiştir. Henüz 20. yüzyılda bilimsel temelleri atılan ve ülkelerin coğrafi özellikleri ile politikaları arasındaki ilişkileri inceleyen bir bilim dalı olarak jeopolitik, kavram ve analiz bakımında bu yüzyıla kadar bilinmiyor olmasına rağmen, insanlık tarihi boyunca ülkelerarası mücadelelerde ve toplumsal yaşamda coğrafi unsurun önemi bilinerek hareket edilmiş, toplum liderleri hedef ülkelere yönelik hareketlerinden önce ilgili hedef ülkenin bulunduğu bölge coğrafyasının özelliklerini araştırıp buna göre bir hareket planı belirlemişlerdir.

Siyasi coğrafya açısından herhangi bir saha, bu saha üzerinde yaşayanlara bazı üstünlükler sağlamaktadır. Fakat bu üstünlüklerden, o coğrafyada bulunanlar yararlanabilir veya bu coğrafyadaki toplumun bu üstünlüklerden yararlanabilmesi için belirli bir değişim yaşaması ve gerçekleştirilmesi gerekir. Coğrafi çevre koşullarının meydana getirdiği üstünlüklerin gerçekleşmesi ve bunlardan faydalanılması, bir devletin iktisadi, teknik ve siyasi yapısının başarısı ve istikrarında büyük ölçüde etkilidir.¹ Bir ülkenin coğrafi alanda çeşitli üstünlüklere sahip olması, o ülke ve insanı için potansiyel bir güç olması avantajı yanında, bunlardan faydalanılması için gerekli siyasi ve ekonomik başarı ve üstünlüklere sahip olmaması ile de sömürülmesine neden olabilecek bir dezavantaj oluşturmaktadır.

Böylelikle 19. yüzyılın sonuna doğru dünya üzerindeki hakimiyet mücadelesi, sömürge kapma yarışı ve paylaşılan sömürgeleri muhafaza etme gayreti coğrafya ya bir başka açıdan bakılması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Jeopolitik kavramı, bir ülkenin dış siyasetini, coğrafi konumunun belirlediğini öne süren bir siyasal bilgi tezi olarak ifade edilebilir.² Literatürde bu kavram ilk olarak İsveçli Rudolf Kjellen (1864-1922) tarafından kullanılmış, ancak bilimsel anlamda, Alman coğrafyacı Friedrich Ratzel (1844-1904) jeopolitiğin temellerini oluşturmuştur. Ülkenin özel konumundan dolayı kazandığı askeri (stratejik), siyasi ve ekonomik önemi ifade etmek için kullanılan kavram, bir devletin savunma politikasını ve savunma stratejisini coğrafi faktör ve olayları dikkate alan planlama esasları olarak tanımlanabilir.³ Jeopolitik, bilimsel çalışmalardan politik düzeyde ve uygulamaya yönelik sonuçlar çıkartılması açısından oldukça önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

¹ Süha Güney, *Siyasi Coğrafya*, Cilt 2, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yay., Yay. No 3820, 1993, s. 6.

² *Meydan Larousse – Büyük Lügat ve Ansiklopedi*, Cilt 6, İstanbul, Meydan Yay., s. 688.

³ *Encyclopediá International*, Cilt 7, New York, Grolier Incorporated, s. 526.

Bu zamana kadar jeopolitiğin tanımıyla ilgilenen bilim adamları şu üç kelimeyi mutlaka kullanmışlardır: Devlet, coğrafya ve politika. Bu üç kelimedenden oluşacak her türlü tanımlama jeopolitiği açıklamak için yeterli olacaktır. Fakat bunlardan bir tanesinin eksik olması jeopolitiği eksik kılar. ⁴

Şu noktayı da belirlemek gerekir ki, bir ülkenin coğrafi konumunu global ve bölgesel güç merkezleri açısından değerlendiren bir yaklaşımın ürünü olarak jeopolitik, ülkenin coğrafi konumu ile aynı anlamı ifade etmez. Coğrafi konum, fiziki coğrafyaya göre ülkenin bulunduğu yere karşılık gelirken, jeopolitik konum, coğrafi konumun değeri ile birlikte dünya ve bölge güç merkezlerine göre, diğer bir deyişle, dünya politik yapısına göre ülkenin bulunduğu yeri açıklamaktadır. Bu açıdan bakıldığında ülkenin coğrafi konumunun değişmez, jeopolitik konumunun ise değişken nitelikli olduğu görülmektedir. ⁵

Evrensel düzeyde yaşanan değişimler dünya genelinde bilinebilen bütün alanlara yansımakta, ülkeler, yenilenmekte olan uluslararası politik yapının iyi izlenmesi, yeni politik yapıda bulunulması düşünülen yeni bir amaç olarak tespiti ve gelişmelerin olabildiğince ülke çıkarlarına yönlendirilmesi gibi yaşamsal sorunlarla karşı karşıyadırlar. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte sona eren soğuk savaş sonrası dönemde dünya üzerindeki güç dengelerinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Rusya, Amerika ile giriştiği süper güç mücadelesini şimdilik kaybederken, A.B.D., lider ülke konumuna gelmiş; ülkeler arasındaki ilişkilerde ve bölgesel ittifaklarda etken olan jeopolitik, tanım ve etki eden unsurlar bazında değişikliklere uğramıştır.

Soğuk savaş sonrası yaşanan bu gelişmelerle birlikte ülkelerin fiziki coğrafyalarında herhangi bir değişiklik olmamıştır. Siyasi coğrafya da değişmemiştir. Kısaca coğrafi konumda bir değişiklik olmamıştır. Değişen, coğrafyayı aktifleştiren ülke güçleri, uluslararası birlikler ve anlaşmalardır. Yani evrensel değerlerdeki güç odakları ile bölge güçlerinin etkinliği değişmiştir. ⁶ Global ve bölgesel güç merkezlerinde meydana gelebilecek bu türde değişiklikler söz konusu ülkenin jeopolitik konumunu ve bu konumun uluslararası ilişkilerde ifade ettiği stratejik değeri değiştirebilmektedir. Burada belirtilmesi gereken diğer nokta ise (ileri bölümlerde ele alınacağı gibi), coğrafi konum, jeopolitik konumun ana unsurudur ancak tek unsuru değildir. Jeopolitik konumu etkileyen coğrafi konumdan başka değişken unsurlar olarak ele alınan askeri güç, politik yapılanma ve dış politikadaki davranış-

⁴ Suat İlhan, *Türkiye'nin ve Türk Dünyasının Jeopolitiği*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., No 134, 1993, s.7.

⁵ Deiter Weiser "Geopolitics:Renaissance of a Controversial Concept", *AussenPolitik*, No 4, 1994, s. 402-403.

⁶ Suat İlhan, "Jeopolitik Gelişmeler ve Türk Dünyası", *Avrasya Etüdleri*, Cilt 2, Sayı 3, Sonbahar 1995, s. 23.

lar ile ekonomik güç ve kültürel özellikler de, bu kavramı etkileyen ve çerçevesine oluşturan unsurlardır.⁷ Bir sorun, sadece ekonomik verilerle, sadece sosyal verilerle veya sadece askeri verilerle ve değerlendirmelerle değil, bütün bunların hepsini hesaba katan, dikkate alan bir çalışmayla çözüme kavuşturulabilir. Jeopolitik, araştırmacılara, coğrafyayı da hesaba katan, ekonomik, sosyal, askeri ve kültürel değerleri dikkate alan bir bütünlük içinde bakma yöntemini kazandırır.⁸

Jeopolitik konusunda bazı yazarlar, jeopolitik ile siyasi coğrafyanın aynı şey olduğunu, kısaltılmış bir ifadesi olduğunu veya siyasi coğrafyanın bir kolu olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu da yukarda ele aldığımız coğrafi konum-jeopolitik konum farklılığı gibi kavramlar arası belirtilmesi gereken bir diğer farklılıktır. Siyasi coğrafya kısaca dünya yüzeyinin incelenmesi olarak tanımlanabilir. Siyasi olarak organize edilmiş alanlarla, onların kaynakları, genişleme alanları ve benimsedikleri coğrafi kimliğin nedenleri ile ilgilenir. Aslında o bu tip alanların en önemlisi olan "devlet" ile ilgilenir.⁹ Tanımın ortaya koyduğu iki kavram; "Kaynak" ve "Genişleme Alanı" kelimeleri siyasi coğrafyanın iki sihirli kelimesidir. Bu iki kelime 1990'dan sonraki uluslararası ilişkilerde jeopolitik yaklaşımların canlanmasında en önemli anahtar nokta olmuşlardır.

Siyasi coğrafya, siyasi topluluklar ile coğrafi unsurlar arasındaki ilişkileri inceleyen ve bunların özelliklerini ortaya koyan bir bilim dalıdır. Jeopolitik ise bu analizi dış politikanın belirlenmesinde kullanır. Siyasi coğrafya somut manada coğrafi konumun özellikleri ile nüfusun yapısı ve idare sistemi ile objektif ve tasviri olarak ilgilenir. Yani ülkelerin izleyecekleri politika ile ilgilenmez. Oysa jeopolitik, ülkelerin ulusal politikaları ile doğrudan ilgilenir. Metodoloji açısından siyasi coğrafyadan farklılığı bulunan jeopolitik, coğrafi bir siyasettir.

Siyasi coğrafyasıyla ülkelerin, coğrafi özellikleri ve sahip oldukları kaynaklar, politikalarını şekillendirmekte değişik roller oynamaktadırlar. Ülkenin güç ve hedef ilişkilerini ve güçlerin kullanılarak hedeflere ulaşılması yolunu belirleyen hareket siyasi coğrafya dışında, bir politika tespit işlemidir. Bu işlem, siyasi coğrafya dışında kalan ve bu bilimden sağlanan bilgilerle birlikte yeni bir boyut kazanan jeopolitiğin ilgi alanı içerisinde yer alır. Coğrafi güç ve beşeri güce dayanarak oluşan güçler, dünya ve bölge politikalarını şekillendirir ve yönlendirirler. Politikalar her dönemde, bu güç merkezlerine, güçlerin taşıdıkları değerlere, bu güçlerin oluştuğu coğrafyanın fiziki yapı ve konumuna, bütünü ile siyasi coğrafya şekillenmesi dahil jeopolitik

⁷ Ibid., s. 24.

⁸ İlhan, *Türkiye'nin ve Türk Dünyasının Jeopolitiği*, s. 4.

⁹ Harm J. De Blij, *Systematic Political Geography*, Michigan State University, New York, John Wiley & Sons Inc., 1967, s. 157.

konuma ve güçlerin karşılıklı etkileşimine göre gelişirler. Politikalar hareket tarzlarını coğrafi ve beşeri değerlere göre oluşan güçler ve bu güçlerin konumundan kaynaklanan şartlar ve özellikler belirler.¹⁰

Dinamik yapısı ile jeopolitik, bir canlı organizma olarak ele aldığı devletin büyüyüp gelişmesi için gerekli coğrafi unsurları ve olanakları araştırır. Bu yapı onun coğrafi unsurlardan faydalanma konusundaki gayesinin bir sonucudur. Jeopolitik daha çok, dış politikanın tayininde coğrafi unsurlardan yararlanır. Dolayısıyla jeopolitiğin projektörü, daha dar bir alana çevrilmiştir. Buna karşılık siyasi coğrafyanın ilgi alanı ve görüş açısı daha geniştir.

Bu çerçevede yapılan değerlendirmelerde sonuç olarak siyasi coğrafya ile jeopolitiğin bazı noktalarda benzerlik ve müştereklikleri olmasına karşın farklılığının da mevcut olduğunu belirlememiz gereklidir. Jeopolitiği tek bir kalıp ve tanım içine sığdırmanın kapsam ve tanımlamada eksik yönler bırakacağını ifade eden Suat İlhan, jeopolitiğin tanımlarını şu şekilde yapmaktadır¹¹:

Jeopolitik, dünya coğrafyasını, coğrafi yapı ve evrensel değerleri inceleyerek, dünya, bölge ve ülke çapında güç ve politik düzeyde hareket tarzı araştırması yapar. Jeopolitik, politika belirlemesi amacıyla bir ulusun, uluslar topluluğunun ya da bölgenin jeopolitiğinin değişmeyen ve değişen unsurlarını dikkate alınarak güç değerlendirmesini yapan, etkisi altında kaldığı o günkü dünya güç merkezlerini, bölgedeki güçleri inceleyen değerlendiren bir bilimdir. Jeopolitik, bugünkü ve gelecekteki politik güç ve hedef ilişkisini coğrafi gücü esas alarak inceler, hedefleri ve hedeflere ulaşma koşul ve araştırmalarını belirler. Jeopolitik bütün güç unsurlarının, coğrafi platformun sahip olduğu değer ve öbür coğrafi verilerle politikaya verdiği yönü açıklar. Jeopolitik, bütün tür ve verileri ile coğrafyanın aktifleşmesidir, aktif olarak değerlendirilmesidir diyebiliriz. Coğrafi platform üzerinde güç merkezlerini karşılaştırmalı olarak değerlendirir, politik düzeyde güç ve hedef ilişkisi kurar. Bir devletin güvenlik ve gelişme politikasının bilimsel zeminini oluşturur.

Sonuç olarak jeopolitiğin temelde coğrafya ile politikanın karşılıklı etkileşimine dayanan ve bu çerçevede çeşitli yaklaşımlar ortaya koyan bir bilim dalı olduğunu söyleyebiliriz. Global açıdan küresel, bölgesel ve yerel güçlerin genel dış politikalarını oluştururken temelde bu politikaları belirleyen stratejik düşüncenin coğrafi unsurlarla ifade edilmesidir.

Jeopolitik aslında kendi dinamikleri içinde bir gelişim gösterir. Bu gelişim onun aynı zamanda uygulanabilirliği ile yakından ilgilidir. Mevcut

¹⁰ Suat İlhan, *Jeopolitik Duyarlılık*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, s. 42.

¹¹ *Ibid.*, s. 13-15.

jeopolitik düşünceler uygulanarak jeopolitik ortam (global düzeydeki ilişkiler) değişmektedir. Ortaya çıkan yeni ortama uymayan eski jeopolitik teorilerin yerine jeopolitikçiler yeni teoriler üretmektedir. Aslında her dönem için o dönemin mevcut güçlerine ve bu güçlerin ortaya çıktığı coğrafyanın özelliklerine göre jeopolitiğin esaslarının yeniden belirlenmesinin daha gerçekçi bir düşünce yöntemi olduğunu belirtmemiz gerekir. Bu karşılıklı etkileşim jeopolitiğin uygulanmasında ve uluslararası ilişkilerde karar verme sürecinde çok önemli bir rol oynamaktadır.

Jeopolitik, pratik uygulamada değişik düzeylerde değişik amaçları güder. Süper güçler düzeyinde global çerçevede gerçekleştirilen gelişimi yönetmek amaçlanırken, bölgesel güçler düzeyinde global düzeyde ortaya çıkan çıkar çatışmasını bölge bazlı kullanmak amaç olmakta ve nihayet devlet (orta ve küçük devletler) düzeyinde ise uluslararası ilişkilerde mevcut eğilimleri anlayarak ülke için tercihte bulunma, jeopolitiğin bu düzeydeki temel amacı olmaktadır.

Jeopolitiğin Düşünürleri ve Gelişim Süreci

Çeşitli tanımlamalarına yer verdiğimiz ve güçlerin hükmetme ve hakimiyet kurma ideallerinden kaynaklanan ve coğrafyanın siyasi yorumu şeklinde ele alabileceğimiz jeopolitik, isim olarak bilinmemekle beraber, fikir boyutunun eski kavimlerde de bulunduğu anlaşılmaktadır. Toplum ile coğrafi mekan arasındaki ilişkiler, insanların daha o zamandan beri dikkatlerini çekmiştir. Kavram, anlam itibarıyla tarihte milattan önce eski Yunan'da Herodot (M.Ö. 485-425), Platon (M.Ö. 427-347), Aristo (M.Ö. 384-322), Strabon (M.Ö.63-M.S.24) gibi tarihçi ve düşünürlerin yaptığı devlet ile devletin üzerinde yaşadığı toprak arasındaki bağlantıyı inceleme çalışmalarına kadar eski bir geçmişe sahiptir.

Aristo'nun site devleti ve çevre ilişkileri üzerine çalıştığı, iklimlerin insan ve medeniyet üzerindeki tesirlerini araştırdığı bilinen bir şeydir. İslam düşünürlerinden İbn-i Haldun (1332-1406), göçebelikten şehir-yerleşikliğe geçiş ile devletin ilgisini kaleme alırken, çevre koşullarının tesirleri üzerinde durmuştur. Ancak politikada ilmi coğrafyanın unsurlarına 15. yüzyıldan itibaren yer verilmeye başlanmıştır. Bunda coğrafi keşiflerin rolü büyüktür. Fransız hukukçu Montesquieu (1689-1755) beşeri faaliyetler ve siyasi olaylarda coğrafi faktörlerin tesirlerini incelemiştir.¹² Siyasi Coğrafya kavramını kültür diline kazandıran Turgot (1727-1781) ve onunla birlikte A.Comte (1789-1857) gibi pozitivistlerin çalışmaları sonucu coğrafyaya determinizm fikrinin girdiğini söyleyebiliriz. Daha sonraları coğrafyanın bir birim haline gelmesine büyük katkılar sağlayan Kant (1724-1804), coğrafyaya doğanın

¹² Ümit Hassan, *İbn Haldun: Metodu ve Siyaset Teorisi*, Ankara, Ankara Üniversitesi Yayınları, 1982, s. 18-19.

temeli olarak bakmış ve bundan sonra gelen, jeopolitiğin temel kuramcılarında F.Ratzel'in de Kant'ın siyasi coğrafya hakkındaki bu görüşlerinden oldukça etkilendiğini ve bu fikirleri geliştirdiğini görmekteyiz.

Sanayi inkılabı ile başlayan ve globalleşme ile devam eden tarihi süreçte coğrafya ve politika, anlam ve kapsam itibarıyla büyük oranda değişikliğe uğramıştır. Bu süreç içerisinde ülkelerin maddi ve manevi yapılarında köklü değişiklikler meydana gelmiş, politik endişelerin ve tercihlerin ağırlık merkezini, ekonomik faktörler teşkil etmiştir. Politika, coğrafyanın ekonomik ve beşeri unsurlarından istifade etmekle yetinmemiş, doktrinlerini kurmak için coğrafyada yeni unsurlar aramaya başlamıştır. Bu düşünce hareketi, modern coğrafyanın doğmasını sağlamış ve modern coğrafyanın bilimsel bulgularına dayanarak insanlığa yön verme arzusu da, jeopolitik biliminin gelişmesini sağlamıştır. Sonuç olarak Herodot ve Aristo'dan Ratzel'e kadar çok sayıda bilim adamı tarafından ileri sürülen ve gelişen fikirler, 19. yüzyılın sonuna doğru teoriler halini almıştır.

Jeopolitik bilimi birinci dünya savaşı ile birlikte çok daha hızlı bir gelişme göstermiştir. Özellikle dünya hakimiyeti mücadelesi şeklinde gerçekleşen I. ve II. Dünya savaşlarının jeopolitik teorilerin çok fazla etkisinde kaldığını söyleyebiliriz. I. ve II. Dünya savaşı genel olarak Londra-Paris-Berlin-Varşova-Moskova ana hattında devam etmiştir. Bu hat Kara Hakimiyet Teorisinin yolunu izlemiştir. Bu terimi ilk kez kullanan Rudolf Kjellen'e (1864-1922) göre jeopolitik, "coğrafi organizma veya mekan içinde fenomen olarak devletin tetkik" meselesidir.¹³ İsveç Göteborg Üniversitesinde devletler hukuku hocalığı yapmış olan Kjellen, Friedrich Ratzel'in görüşlerinden oldukça etkilenmiştir. 1916 yılında yayımladığı "Devlet, Bir Hayat Şekli" kitabında ilk defa jeopolitik terimini kullanan Kjellen, devletin varlığını yine devletin gücünde görmüştür.¹⁴

Jeopolitiğin diğer kurucularından sayılan ve Münih ve Leipzig üniversitelerinde Siyasi Coğrafya hocalığı yapmış Alman bilim adamı Friedrich Ratzel'e (1844-1904) göre ise "devlet bir hücreden meydana gelen bir organizmadır. Devlet gelişme ve yayılmayı arzu eder. Devletin yayılcı politikası, ilkel ve küçük devletler dışarıdan istila yoluyla olur." Hatta Ratzel "Bu küçük gezegende sadece bir büyük devlet için gerekli yer mevcuttur." diyerek yayılcı ve sömürgecilik ruhunu ortaya koymuştur.¹⁵ Ratzel devleti gerektiğinde kuvvete başvurmak sureti ile saha kazanan ve böylece organlarına noksan gelen gıda ve diğer ihtiyaçlarını karşılayan ve tatmin eden bir uzviyet olarak mütalaa etmektedir. Şüphesiz devleti bir organizma olarak

¹³ Suat Bilge, *Milletlerarası Politika*, Ankara, Ankara Üniversitesi Yay., 1996, s. 101.

¹⁴ Erol Mütercimler, *21.Yüzyıl ve Türkiye*, İstanbul, Güncel Yay., 2000, s. 90.

¹⁵ Ramazan Özey, "Türk Dünyası'nun Jeopolitik Önemi ve Başlıca Problemleri", *Avrasya Etüdleri*, No 20: Özel Sayı, Yaz-2001, s. 85.

ele alan bu görüş, coğrafyayı da onun gelişimi için bir hayat sahası olarak düşünmektedir.¹⁶ Öncelikle Almanya'da benimsenen bu görüş sonraları diğer Avrupa ülkelerinde de kabul görmüş ve sömürgecilik ruhunun zirveye ulaştığı o günün Avrupa'sı I. Dünya Savaşını yaşamıştır. Sonuç olarak sanayi devrimini gerçekleştiren Avrupa'nın dünya hakimiyetine soyunduğu görülmektedir.¹⁷

Ratzel, devleti çeşitli yazılarında halk ile toprağın bir birleşimi olarak incelemiş ve devletin bir yer canlısı olarak öbür canlıların bağlı olduğu yasalara uyarak büyüdüğünü belirtmiştir. Ratzel'in dünya politikasını etkileyen ana görüşü, sınırların devletin büyüyen kuvvetini yansıttığı ve sınırların devletlerin büyümesine engel oldukları zaman savaş sebebi olduğu hakkındaki fikirleridir.¹⁸ Ratzel'in fikirleri kendisinden sonra gelenleri büyük ölçüde etkilemiş ve çeşitli jeopolitik görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunların başında Münih Üniversitesi'nde Siyasi Coğrafya ve Askeri Tarih dersleri okutan Karl Haushofer (1869-1946) gelir. ¹⁹ Haushofer'a göre jeopolitik, "doğal koşulların ve tarihi gelişmelerin etkisi altında gelişen siyasi hayat şeklinin, üzerinde yaşadığı yer ile alaka ve ilişkilerini" tetkik eden bir bilim dalıdır.²⁰ Devletin konum alanını en önemli güç unsuru olarak gören Haushofer'ın görüşleri, II. Dünya Savaşı'nda Hitler'in politikasında etkili olmuştur.²¹

Haushofer'in çağdaşı Halford Mackinder (1861-1947), Londra Üniversitesi'nde coğrafya profesörlüğü ile İngiliz Kraliyet Coğrafya Cemiyeti İkinci Başkanlığı'nı yürütürken, 1904 yılında sunduğu "Tarihin Coğrafya Mihveri" konferansında görüşlerini açıklamıştır. 1919 yılında "Demokratik İdealler ve Gerçekler" adlı kitabını yayımlamış, jeopolitiğe canlılık kazandıran ve teorilerin somutlaşması anlamında önemli katkılar yaratan "Kara Hakimiyet Teorisi" ni geliştirmiştir. Kitaplarını İngilizler için yazmıştır ancak, kuramlarını en fazla Almanlar tartışmış ve planlarında kullanmışlardır.²²

Siyasi coğrafya ile birlikte jeopolitiğin asıl gelişmesi, XIX. yüzyıl sonları ve XX. yüzyıl başlarına rastlar. Özellikle I. Dünya savaşıdan sonra başlıca büyük devletler, İngiltere, Fransa, A.B.D. kendi ihtiyaçları açısından jeopolitiğe önem vermişlerdir. İngiltere, imparatorluğunun devamı için, Fransa sömürge coğrafyası ve özellikle Almanya'nın amaçlarını keşfetmek bakımından jeopolitik çalışmalarla ilgilenmiştir. Jeopolitik A.B.D 'de I. Dünya

¹⁶ Güney, *Siyasi Coğrafya*, s. 14.

¹⁷ Özey, "Türk Dünyası'nın Jeopolitik Önemi ve Başlıca Problemleri", s. 85.

¹⁸ Bilge, *Milletlerarası Politika*, s. 103.

¹⁹ Özey, "Türk Dünyası'nın Jeopolitik Önemi ve Başlıca Problemleri", s. 85.

²⁰ Bilge, *Milletlerarası Politika*, s. 101.

²¹ Özey, "Türk Dünyası'nın Jeopolitik Önemi ve Başlıca Problemleri", s. 85.

²² Mütercimler, *21.Yüzyıl ve Türkiye*, s. 91.

Savaşından II. Dünya Savaşına kadar daha çok bir siyasi coğrafya niteliği göstermiştir. A.B.D. ancak II. Dünya Savaşı için gerçek anlamda jeopolitiği ön plana almıştır. Almanya ise jeopolitiği özellikle II. Dünya Savaşında büyük zaferler kazandıracak bir etken olarak değerlendirmiştir.²³ Sovyetler Birliği'nin dağılma aşamasına gelinceye kadarki tarihi süreçte jeopolitiğe önem verdiğini ve ilgi gösterdiğini belirten hiçbir kaynak yoktur. Araştırmaları daha çok strateji, ideoloji, tarih, coğrafya ve ekonomi gibi alanlarda gerçekleştiren SSCB, dağıldıktan sonra jeopolitik ile ilgili daha uygun bir ortam ortaya çıktığı için olsa gerek, bu alanda çeşitli teorik çalışmaları da bu zamandan sonra başlamıştır.

II. Dünya Savaşı'nın bitimiyle birlikte siyasi coğrafya ve jeopolitik çalışmalarda yeni bir döneme girildiği söylenebilir. Savaş sonrası uluslararası sistem, dramatik bir şekilde güç dengelerini değiştirmiş, stratejik çift kutupluluğu ve nükleer caydırıcılığı ortaya çıkarmıştır. Tüm bunların temelinde ise iki süper güç arasındaki ideolojik, kültürel, politik ve coğrafi alanda rekabet etme amacı ve düşüncesi yatmaktadır.²⁴

Böylece II. Dünya savaşı sonuna kadar bir çok ülkede jeopolitik üzerindeki tartışmalar önemini korumuştur. Fakat jeopolitiğin özellikle toprak kazanımlarını haklı çıkarmak için kötüye kullanılması, II. Dünya Savaşından sonra gözden düşmesinde etkili olmuştur. Jeopolitik, özellikle Alman bilimciler tarafından dünya savaşları sırasında ülke topraklarının genişletilmesi amacıyla yönelik olarak kullanılmıştır. Bu tür bir jeopolitik anlayışın temelini, Alman coğrafyacı ve sosyal bilimci Ratzel'in XIX. yüzyılın son on yılında ortaya koyduğu, devleti bir canlı organizma olarak ele alan ve gelişimi için toprak kazanımını haklı kılan görüşleri oluşturmaktadır.²⁵ Diğer taraftan teknolojik gelişme, ülkelerarası çeşitli yeni ulaşım türlerinin geliştirilmesi, bölgeler arası uzaklıkların küçülmesi, ulusların bağımsızlık anlayışlarındaki değişiklik; kısaca globalleşme, coğrafyanın eski önemini yitirmesine yol açmış, globalleşme ile birlikte coğrafya eskisi gibi önemli olmaktan çıkmıştır.

Fakat şu da bir gerçektir ki globalleşme jeopolitik önem ve anlaşmazlıkları bitirmemiştir. Özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılması ile başlayan yeni süreçte dünya dengeleri alt üst olmuştur. Coğrafya ve coğrafi konunun, uluslararası ittifakları belirlemede temel çıkış noktası olma özelliğini

²³ Ibid., s. 92.

²⁴ 1945'den sonra Jeopolitik kavramlar ve yaklaşımlar hakkında ayrıntı bilgi için bkz: John Lewis Gaddis, *Strategies of the Containment*, Oxford, Oxford University Press, 1982.

²⁵ S. D. Bunn ve K. A. Mingst, "Geopolitics", Michael Paccione (der.), *Progress in Political Geography*, Londra, Croom Helm, 1985, s. 41-42; Ayrıca Bkz. Franco Farinelli, "Friedrich Ratzel and the Nature of (Political) Geography", *Political Geography*, Cilt 19, No 8, Kasım 2000, s. 943-955; Ratzel, "Politische Geographie" eserini 1897 yılında yayımlamıştır. Bu eser coğrafyanın yeni anlayışı bakımından ortaya konan ilk sistemli çalışma olma özelliğine sahiptir.

yinelediği ve uzun bir zaman boyunca da bu özelliğini yitirmeyeceği bir sürece girilmiştir. Z. Brzezinski, bu konudaki değişimi şu şekilde ifade eder:

Ulus devletler dünya sisteminin temel birimleri olmaya devam etmektedirler. Büyük-güç milliyetçiliğinin gerilemesi ve ideolojinin sönmesi küresel politikaların duygusal içeriğini azalttıysa da ... artık biçimleri daha uygar olma eğilimi taşısa bile toprak üzerinde rekabet hala dünya olaylarına damgasını vurmaktadır. Coğrafi konum bu rekabette bir ulus-devletin dış önceliklerinin tanımı için hala bir hareket noktasıdır ve ulusal toprakların büyüklüğü de statü ve gücün önemli ölçütlerinden birisi olarak var olmaktadır.²⁶

Sonuç olarak jeopolitik ortaya atılan yeni kavram ve oluşumlarla bölgesel ve iç jeopolitiğin yanı sıra dünya jeopolitiğini de gündeme getirmiştir. Hiç tartışmasız ekonominin günümüz dünyasında çok önemli bir yeri vardır. Ancak klasik unsurlara dayalı parametreler, gücü açıklamaya devam etmektedir. Amerika'nın yapmakta kararlı olduğunu açıkladığı Irak operasyonu, Filistin-İsrail çatışmaları, Çeçenistan sorunu, Avrasya yer altı kaynakları için verilen mücadele, temel bir yaklaşımın daha uzun yıllar jeopolitik açıklama unsuru olacağını göstermektedir. Coğrafya savaşmak içindir.²⁷

Jeopolitiğin Unsurları

Teknolojik gelişme ile birlikte askeri ve politik alanlarda sadece fiziki değil, aynı zamanda beşeri ve ekonomik coğrafyanın da dikkate alınmasını zorunlu kılmıştır. Bu durum, jeopolitiğin tek başına bir bilim dalı olmasını sağlayan temel dinamiktir. Bu gün için jeopolitik, coğrafyanın tüm unsurlarını kullanmakla birlikte, bu unsurlar, jeopolitiğin kapsamını sınırlandıran ve dolayısıyla sonuçlarını önemli ölçüde etkileyen faktörlerdir. Jeopolitik biliminin ilk teorisyenlerinden İngiliz Coğrafya Profesörü Halford J. Mackinder, 1887 yılında yazdığı makalesinde, coğrafya ve siyasi coğrafya üzerindeki görüşlerini şu şekilde aktarıyordu:

Coğrafya nedir? Bu sorunun sorulma zamanı gelmiştir ve yanıtı da verilmelidir. Ben coğrafyanın başlıca işlevini, toplum içindeki insan ile bölgesel olarak değişen çevresi arasındaki etkileşimi inceleyen bir bilim dalıdır diye tanımlanmasını öneriyorum. Elbette ki etkileşim incelenmeden önce etkileşim halinde olan unsurlar tahlil edilmelidir. Bu unsurlardan biri değişen çevredir. Bunun incelenmesi, fiziki coğrafyanın işidir. Fiziki coğrafyanın

²⁶ Zbigniew Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası – Amerika'nın Önceliği ve Bunun Jeostratejik Gereklere*, İstanbul, Sabah Kitapları, 1998, s. 37-38.

²⁷ Erol Mütercimler, "Coğrafya Savaşmak İçindir !!!", 11 Mart 2002; <http://www.digimedya.com/default.asp?yz=23&ch=3293> (Erişim Tarihi: 16.09.2002).

temelleri üzerine inşa edilmemiş bir siyasi coğrafyanın mantığı olamaz. Coğrafya bu etkileşimi inceleyen bilimsel bir disiplin olarak ele alınmalıdır.²⁸

Jeopolitik bir değerlendirme iki temel veri grubu incelenerek yapılır. Bu gruplardan biri, jeopolitiğin coğrafi verilerini ihtiva eder. Bu veriler, değerlendirilmesi yapılan ülke veya bölgenin yer küresi üzerinde işgal ettiği mevki, sınırlar, coğrafi bütünlük, saha, doğal kaynaklar, ada veya kıta devlet olmak gibi coğrafi özelliklerdir. Bu veriler değişmez veya çok az değişir. İkinci veri grubu, beşeri verileri kapsar. Bunlar zaman içinde değişir. Değerlendirmede en son bilgilerin kullanılması gerekir. Beşeri unsurlar, sosyal, ekonomik, politik, kültürel ve askeri değerleri içerir.²⁹ Bir ülkenin bünyesini, temel yapısını oluşturan jeopolitiğin coğrafi unsurları (değişmeyen unsurları), beşeri unsurlar (değişken unsurlar) ve zaman birimini etkileyerek biçimlendirir ve bir bütünlük içinde değerlendirilir. Bu bütün, ilgili ülkenin politikasını yönlendiren ulusal gücüdür.³⁰

Bir topluluğun fiziksel yerini, o toplumun ekonomik gelişmesinin ve askeri güvenliğinin koşullarını oluşturan temel unsurları oluşturur. Bir devletin kapladığı alan sadece o devletin siyasal değerlerinin ve kurumlarının şu ya da bu türden belirli bir nitelik taşıyacağını ifade etmez. Coğrafyanın askeri güvenlik ve ekonomik verimlilik üzerindeki doğrudan etkisi, o coğrafyanın bir takım stratejik özelliklere, güçlü ve güçsüz yanlara sahip olduğunu ve dolayısıyla mevcut güçlerini örgütleyerek kaynak dağılımını düzenlemek zorunda olan devletin, bu stratejik özellikleri mutlak manada dikkate alması gerektiğini belirler.³¹

Jeopolitiğin beşeri (dinamik) unsurları bir bütünlük arz eder. Ekonomik, sosyal, politik ve askeri güçlerden zaman zaman, önceliği alanlar görülür ki bazı düşünürlere, bu unsurlardan sadece birisine öncelik vermişlerdir. Gücün ana unsuru nedir, önceliği olan güç hangisidir? İstisnasız hepsi önemlidir. Yalnızca bir gücü, jeopolitiğin sadece bir unsurunu dikkate alan görüş, doktrin ve teoriler uygulamada başarılı olamamıştır. Zaman içinde her gücün ahenkli şekilde değerlendirilmesi, geliştirilmesi ve kullanılması gerekir. Ulusların güçlerinin nereden geldiğinin araştırılması ise, toplu bir jeopolitik değerlendirmeden geçer. Ekonomideki gelişmenin sosyal hayata etkisi, her ikisinin askeri güce etkisi ve tek tek veya ayrı ayrı politikaya yansımaları, önemli bir inceleme, araştırma konusudur ve ancak bu şekilde gerçekleşen coğrafyaya dayalı jeopolitik bakışla sonuca ulaşılabilir.³²

²⁸ Halford J. Mackinder, "The Scope and Methods of Geography", *Proceedings of the Royal Geographical Society*, Cilt 9, 1887, s. 141-160.

²⁹ İlhan, *Jeopolitik Duyarlılık*, s. 21.

³⁰ Mütercimler, *21. Yüzyıl ve Türkiye*, s. 93.

³¹ Leslie Lipson, *Demokratik Uygurlık*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1984, s. 137.

³² Suat İlhan, "Jeopolitik ve Tarihle İlişkileri", *Belleten Dergisi*, Cilt XLIX, Sayı 195, Aralık 1985, 1986, s. 607.

Güvenlik ile ilgili politikaların temelinde tehdit unsuru vardır. Tehdit değiştiğinde güvenlikle ilgili tedbirler de değişir. Örneğin Türkiye'ye tehdit Rusya'dan geliyorsa güvenlik politikamız farklı, Suriye'den geliyorsa politikalarımız tedbirlerimiz farklı olacaktır. Tehditte jeopolitik unsurların duyarlılık kazanması sonucu, unsurlarda ve özellikle unsurların duyarlılık oluşan noktalarında kendini gösterir. Ülke ekonomik alanda yetersiz ise ekonomik duyarlılık oluşur. Tehdit bu duyarlılık noktasına ekonomiye yönelir. Jeopolitik unsurlar, kısaca coğrafi güç ve beşeri güç duyarlılık noktaları, aynı zamanda tehdidin yöneldiği noktalarıdır. Coğrafi güç temelde bir toprak sorunu beşeri güç ise bir kültür sorunudur. Bu sebeple toplumların iki temel doğurgan unsuru, toprakları ve kültürleridir. Jeopolitiğin unsurları aynı zamanda ulusal güçlerin de temel birimlerini oluşturur. Jeopolitik incelemelerle ülkelerin duyarlı noktaları belirlenebilir. Böylece tehdide maruz kalacak konu ve alanlar açıklık kazanmış olur.³³

Jeopolitik, her ne kadar coğrafya ve siyaset ilişkisini inceleyecek ve geleceğe dönük değerlendirmeler yapacak bilimsel bir disiplini ihtiyacından doğmuşsa da, jeopolitik adına ileri sürülen değerlendirmelerin mutlak manada bilimsel kesinliğini savunmak bilimsel olmaz. Zira bu konuda ortaya atılan görüş ve teoriler, yukarıda ele aldığımız jeopolitiğin temel unsurlarından kesin ve değişmeyen dolayısıyla bilimsel olarak ölçülebilecek coğrafi (statik) unsurlar yanında, zamana ve çeşitli koşullara göre değişebilen beşeri (dinamik) unsurlara dayanmaktadır. Ortaya atılan teorilerin objektifliliği, yorum sahibinin muhatabına, dünya görüşüne, ideolojisine ve milliyetine göre değişebilecektir. Jeopolitik, I. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında dünya hakimiyeti kurmak ve hayat alanı bulmak için yayılmak amacıyla nazariyeler üretirken II. Dünya Savaşı sonunda, Sovyetlerin yayılmasını önlemek üzere farklı teoriler ileri sürüyordu. Farklı jeopolitik nazariye sahiplerinin aynı coğrafyaya bakarken farklı değerlendirmeler yapabilmeleri o jeopolitikçilerin sahip oldukları dünya görüşleri, milliyetleri ve ideolojileri ile yakından alakalıdır. Jeopolitik, uluslararası ilişkilerde zaman bağı olarak değişebileceği unutulmadan ele alınabilecek dinamiklerden biridir.³⁴

Klasik Jeopolitik Teoriler

Jeopolitik alanda bir çok olayı açıklama amacına yönelik kurallar ve yasalar, sistemli bir şekilde düzenlenerek teoriler şeklinde ortaya konmuşlardır. Jeopolitiğin ilgi alanının, uygulamadaki etkinliğinin, bugüne kadarki gelişmelerin anlaşılması ve bu alandaki düşünürlerin tanınması için teori niteliğindeki görüşlerin bilinmesi gerekir. İlhan, jeopolitik teorileri genel olarak iki

³³ İlhan, *Türkiye'nin Türk Dünyasının Jeopolitiği*, s. 8.

³⁴ Yılmaz Tezkan, "Jeopolitik Sihirli Bir Formül (mü?)", *Türkiye ve Dünyada Yarın Dergisi*, Mayıs 2002.

grupta toplamıştır. Bunlar; kuvvete dayalı teoriler Deniz Hakimiyet ve Hava Hakimiyet teorileridir ve gerçekte çoğunlukla askeri stratejiyi temel alan ve askeri stratejinin cevap arayacağı konuları içerir. Coğrafi verilere dayalı teoriler ise Kara Hakimiyet ve Kenar Kuşak teorileridir.³⁵

Kara Hakimiyet Teorisi

İlk jeopolitik teori olarak anılan bu teori İngiliz Halford J. Mackinder tarafından ortaya konmuştur. Jeopolitik bilimi ile ilgili esas görüşlerini İngiliz Kraliyeti Coğrafya Cemiyetine sunduğu Tarih Coğrafya Mihveri (*The Geographical Pivot of History*-1904) adlı tebliğinde açıklamıştır. Bu sunuş bazı araştırmacılar tarafından jeopolitikanın temel çalışması olarak nitelendirilir.³⁶ Bu tebliğ ile Mackinder daha önceki siyasi coğrafya çalışmalarından esaslar çıkararak jeopolitiğin gelecekteki bilimsel gelişimi için bir çerçeve ortaya koymuştur.

Mackinder, gücün ve dolayısıyla bu güce sahip devletlerin, kara ve deniz gücü (devletleri) olarak sınıflandırılabilceğini ve tarihi süreç içerisinde kara ve deniz gücü dengelerinin değişebildiğini, fakat yeni uluslararası global sistem içerisinde dünya egemenliğini kara güçlerinin sağlayacağını savunmuştur. Yine Mackinder'e göre bir devlet için coğrafya açısından en uygun yer "merkez" bölgesidir. Mackinder, kara gücünün ortaya çıktığı merkezi ise Avrasya'nın iç bölgesi olarak görmüş ve bura için ilk olarak *Geographical Pivot of History* (Tarih Coğrafi Mihveri), daha sonra ise *Heartland* (Kalpgâh) adını kullanmıştır. Mackinder'e göre bu alan "dünya adası" üzerinde dünya genelinde bir güç merkezi oluşturacak şekilde ve kendi kendine yeterli olabilecek nitelikte bir bölgedir.³⁷ Mackinder Asya, Avrupa ve Afrika'nın, bir bütün olarak "dünya adası"nı ve Asya ve Avrupa'nın da yine bir bütün olarak Avrasya'yı oluşturduğunu söyleyerek Kalpgâhı bu kıtanın merkezinde belirlemiştir. *Heartland*, "dünya adası"nı kontrol etmek için anahtar bir bölgedir. (Harita-1)

Doğuda Sibiryâ, Batıda Volga, Kuzeyde Buz Denizi ve Güneyde Himalayalar ile sınırlanan alanı *Heartland* (Mihver Alan – Kalpgâh - *Pivot Area*) olarak kabul eden Mackinder, daha sonra bu sınırları genişleterek Avrupa Rusya'sının tamamını merkez bölgesi içinde mütalaa etmiştir. Merkez

³⁵ İlhan, *Türkiye'nin ve Türk Dünyasının Jeopolitiği*, s. 9.

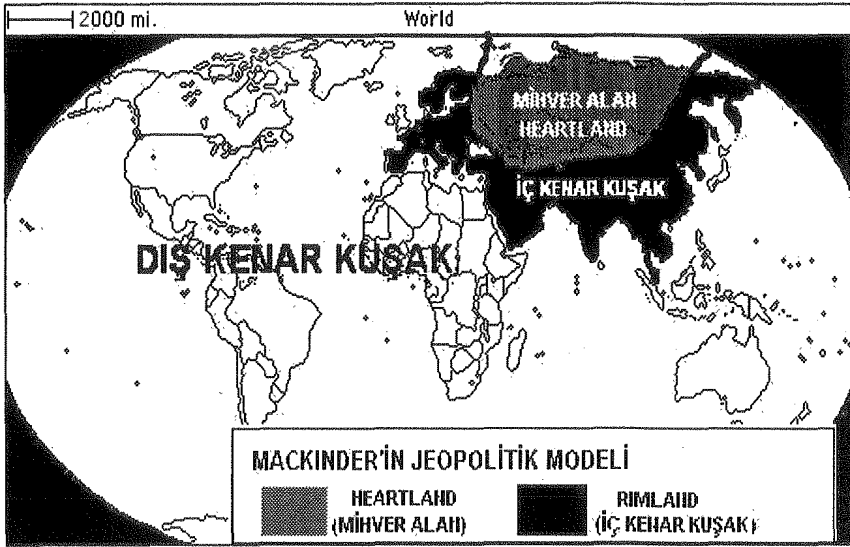
³⁶ Halford J. Mackinder'in jeopolitik konusundaki çalışmaları şunlardır: "The Scope and Methods of Geography", s. 141-160; "The Geographical Pivot of History," *Geographical Journal*, Cilt 23, 1904, s. 421-437; *Democratic Ideals and Reality*, New York, Norton, 1962 (İlk basım 1919); "The Round World and the Winning of the Peace," *Foreign Affairs*, Temmuz 1943. Tüm yazıları için ise, *Democratic Ideals and Reality*, New York, Norton, 1962 (Orijinal baskı tarihi 1919). Bu konuyu ele alan diğer bir önemli kaynak; W. H. Parker, *Mackinder: Geography as an Aid to Statecraft*, Oxford, Clarendon, 1982.

³⁷ Mackinder, *Democratic Ideals and Reality*, s. 262.

bölgesi tanımını yapan Mackinder, dünyanın geri kalan kısmını da sahip oldukları özelliklere göre jeopolitik bölgelere ayırmıştır. Buna göre merkez bölgesini kontrol eden iki önemli kuşak vardır ki bu iki kuşakta oluşturulacak güç merkezleri, merkez bölgeye egemen olabilecek gücün yayılmasını önleyebilecektir. Merkez bölgesini kontrol eden kuşaklar şunlardır:³⁸

- 1- İç (Kenar) Kuşak (*Inner or Marginal Crescent-Rimland-İç Kenar Ay*): Merkez bölgesinin çevresinde, Almanya, Avusturya, Balkanlar, Türkiye, İran, Pakistan, Hindistan ve Çin'i kapsayan kuşaktır.
- 2- Dış (Kenar) Kuşak (*Outer or Insular Crescent-Dış Kenar Ay*): İngiltere, kuzeybatı Afrika, Avustralya, A.B.D. ve Kanada'dan oluşan kuşaktır.

Harita-1: Halford J. Mackinder'in Jeopolitik Modeli

Mackinder, teorisini zamanla geliştirerek merkez bölgesini Batıya kaydırması ve çok bilinen tezini şu şekilde sonuçlandırmıştır: "Doğu Avrupa'ya hakim olan, Merkez Bölgesini kontrol eder; merkez bölgesine hakim olan, "dünya adası"nu kontrol eder; "dünya adası"na hakim olan dünyayı kontrol eder."³⁹

Mackinder konu ile ilgili olarak ortaya koyduğu teoriyi birkaç kez değiştirmiş, son olarak 1943 yılında yayınladığı *The Round World and the Winning of the Peace* başlıklı makalesi ile Heartland'ın doğusunda yer alan Doğu Sibirya ve Sovyet Doğu bölgelerini Heartland'dan çıkarmış, bu bölge için yeni bir "Lenalan" (Lena nehrinden alınan isimle) kavramını da geliştirmiştir.

³⁸ Mütercimler, 21. Yüzyıl ve Türkiye, s. 99.

³⁹ Mackinder, *Democratic Ideals and Reality*, s. 150.

miştir. Bu yenilik teorik olarak merkezden uzak olan ve nüfusu az olan toprakların potansiyel olarak *Heartland*'dan bir iç kenara dönüşebileceğini öngörmektedir.⁴⁰

Mackinder'in fikirlerini geliştirerek jeopolitik alanda önemli gelişmeler sağlayan Karl Haushofer, "dünya adası"nın denetlenmesi bakımından geliştirdiği teorilerinde Mackinder'den önemli ölçüde etkilenmiştir. 1921 yılında Münih Üniversitesinde jeopolitik alanda akademik çalışmalar yapan Haushofer, *Institut für Geopolitik*'in yayın organı olan *Geopolitik* (daha sonra *Zeitschrift für Geopolitik*) dergisini yirmi yıl boyunca yayınlamıştır. Devleti bir hücreden meydana gelen bir organizma olarak ele alan F.Ratzel'in fikirlerini savunan Haushofer, Alman askeri teşkilatı için zaman zaman danışmanlık yapmış, I. Dünya Savaşında Almanya'nın yenilme nedenleri konusunda jeopolitik açıdan değerlendirmelerde bulunarak, Alman gücünün yeniden tesisi için yeni öneriler getirmiştir. Jeopolitik açıdan Rusya ile ittifak kurulmasını (ki 1930 yılında gelişen Alman -Sovyet Rusya işbirliğinin Ribbentrop-Molotov paktı ile sonuçlanan anlayışı) telkin etmiş, bunun için de önce Batı'da başarı kazanılması gerektiğini, Fransa ve İngiltere'ye saldırılması görüşünü savunmuştur. K.Haushofer, devletin konum alanını en önemli güç unsuru olarak gören ve bilimsel açıdan kara hakimiyetinin üstünlüğünü savunan Haushofer, jeopolitik açıdan Avrupa'nın hem yerel hem de kültürel merkezi kabul edilen Almanya'yı Avrasya'nın merkezinde SSCB'nin doğal bir müttefiki olarak öngörmüştür. Bu görüşü nedeniyle 1930 yılları sonunda Alman askeri yöneticileri ayrılığa düşmüş, 1938 yılında da sürgüne gönderilmiştir.⁴¹

Ratzel'in devleti canlı bir organizmaya benzeten ve insanı da bunun hareket verici unsuru olarak öngören (Devlet içi Alan) görüşlerini temel alarak geliştiren Haushofer'ın, hayat alanına sahip olup onu genişletmenin, örgütlemenin, komuta ve yönetim gücü üstün olan insan topluluklarının doğal bir hakkı olduğunu ele alan ve Nazi doktrinini coğrafyasal yönünü oluşturan "Devlet İçin Hayat Alanı" kuramının bugün için uygulayıcısı ola-

⁴⁰ Mackinder ve *Heartland* Teorisi'ne ait daha ayrıntılı bilgi için, bkz., Charles Clover, "Dreams of the Eurasian *Heartland*", *Foreign Affairs*, 78, Mart-Nisan 1999, s. 8-10; Jean Gottman, "The Background of Geopolitics", *Military Affairs*, Kış 1942 s. 197; Gearoid Ó Tuathail, "Problematizing Geopolitics: Survey, Statesmanship and Strategy", *Transactions of the Institute of British Geographers*, Cilt 19, 1994, s. 260-270; Alfred Vagts, "Geography in War and Geopolitics", *Military Affairs*, Cilt 7, Yaz 1943, s. 80-90; Bilgin Erdoğan, "ABD'nin Orta Asya Siyaseti", *Orta Asya Türk Cumhuriyetleri*, Mim Kemal Öke (der.), İstanbul, Alfa, 1999, s. 230; Sami Karamısır, *Türkiye'nin Siyasi Meseleleri*, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1994, s. 187-194.

⁴¹ Geoffrey Parker, *Western Geopolitical Thought in the Twentieth Century*, New York, St. Martin's Press, 1985, s. 51-86. Ayrıca bkz: Derwent Whittlesey, "Haushofer: The Geopoliticians", Edward Mead Earle (der.), *Makers of Modern Strategy: Military Thought from Machiavelli to Hitler*, Princeton, N.J., Princeton Univ. Press, 1943.

rak Fırat ve Nil ırmakları arasında kutsal Yahudi ülkesini kurmak amacıyla savaşı İsrail devletini görebiliriz.⁴²

K. Haushofer, "Kara gücü" ile "deniz gücü" arasındaki çıkar çatışmalarının jeopolitik teoriye uygun çözümlere ulaşmasını sağlayamamış olmakla birlikte jeopolitik bilimi için büyük katkılar sağlamıştır. Fakat diğer yandan K.Haushofer'in Nazi rejimi ile yakın işbirliği nedeniyle II. Dünya Savaşı sonrası dönemde jeopolitika, belli bir döneme kadar gözden düşmüştür.

Kenar Kuşak Hakimiyet Teorisi

İkinci Dünya Savaşı boyunca ve sonrasında Mackinder'in jeopolitik yaklaşımı ve teorileri, Amerika kaynaklı jeopolitikaların ortaya atılmasına önemli ölçüde etki etmiş ve bir çok Amerikan jeopolitikçisi (Robert Strausz-Hupé, Derwent Whittlesey, ve Andrew Gyorgy gibi), jeopolitik konusunda çeşitli yorumlar ve kitaplar yazmışlardır. Bu zaman içerisinde Amerikan jeopolitikçiler arasında en çok sözü geçen kişi olarak Nicholas Spykman'ı (1893-1943) görmekteyiz.⁴³

Yale Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Profesörlerinden N. Spykman, jeopolitiğin coğrafyaya bağlı unsurlarını bir kenara bırakarak, jeopolitiği, pratik amaçlar için ve özellikle ABD'nin güvenliğinin sağlanmasına yönelik olarak ele almış ve dış politikada stratejik şekillenme için ülkenin göz önüne alabileceği en etkili analitik araç olarak kullanmıştır. Mackinder'in çalışmalarını derinliğine araştıran Spykman, Mackinder'in Kara Hakimiyet Teorisine karşılık, Kenar Kuşak Hakimiyet Teorisini ortaya atmıştır. Spykman dünyayı Mackinder gibi hemen hemen aynı jeopolitik levhalara ayırmış olmakla birlikte, dünya kontrolü için anahtar bölge olarak *Heartland* yerine *Rimland*'in jeopolitik önemini vurgulamış ve savunmuştur.⁴⁴ Spykman'a göre merkez bölgesine değil, onu çevreleyen kuşağa hakim olan "dünya adası"na ve sonra dünyaya hakim olabilir. Spykman, Balkanlardan Çin'e kadar olan bölgenin (*Rimland*) temel hareket noktası olması gerektiğini öne sürmüştür, sorunun Avrupa ve Asya'daki kenar kuşak ülkelere kimin hakim olacağı ile ilgili olduğunu belirterek bu bölgenin A.B.D. hariçindeki (Sovyet Rusya) güçlerin egemenliğine geçmesi durumunda çemberin batı stratejisini, özellikle A.B.D.'yi çok büyük bir tehlikeye sokacağını iddia etmiştir. Spykman, kendi tezini "Mackinder'in mütelası yanlıştır. Yaşlı dünyanın politik güçleri için bir slogan olacaksa şu şekilde olmalıdır : Kim

⁴² Mert Bayat, "Strateji-Tarih-Coğrafya İlişkileri", 1. Askeri Tarih Semineri Sunumları, Ankara, ATASE Bşk., 1983, s. 41.

⁴³ Parker, *Western Geopolitical Thought*, s. 102-119.

⁴⁴ Nicholas J. Spykman, *The Geography of the Peace*, New York, Harcourt and Brace, 1942, s. 43.

Rimland'ı kontrol ederse Avrasya'ya hükmeder; kim Avrasya'yı kontrol ederse Dünyaya hükmeder" şeklinde özetler.⁴⁵

Mackinder'in Kara Hakimiyet Teorisi ile aynı coğrafi değerlendirmeyi kullanan Spykman'ın Kenar Kuşak Teorisi, merkezden dışa değil de dıştan merkeze gelişmeyi mümkün görmektedir. Yani Spykman'a göre Kuzey Amerika'ya sahip olan Güney Amerika, Avustralya ve Afrika'ya hükmeder; bu topraklarda hakim olan güç, Batı Avrupa, Balkanlar, Güney, Güneybatı ve Güneydoğu Asya'ya ve sonuçta Doğu Avrupa ve Asya'nın tümüne hükmeder. Spykman, modern devletlerin kendi kuvvet durumlarını, stratejik ve siyasal düşüncelerini ancak dünya ölçeğinde yürüttükleri takdirde koruyabileceklerini belirterek, güvenlik politikasının coğrafi faktörlerle planlanmasını jeopolitiğe uygulamıştır. Dolayısıyla bu bakış açısı aslında, Amerikan kültürünün ve hayat tarzının tüm dünyaya yaygınlaştırılmasının bilimsel bir zeminini teşkil etmektedir. Spykman, dünya hakimiyetini sadece A.B.D. açısından ele almakla, bu hakimiyetin yalnız ve yalnız kendi ülkesi tarafından sağlanabileceğini iddia etmiş ve doğal olarak A.B.D. tarafından da önemli bir destek görmüştür.

Pratik uygulamada Spykman, A.B.D.'nin dünya okyanuslarındaki üstünlüğünün yanı sıra Avrasya'ya hakim olabilmesi için de *Rimland* ülkelerinin A.B.D. kontrolü altına geçmesine yönelik çaba göstermiştir. Bu çerçevede Spykman'ın jeopolitik fikirleri II. Dünya Savaşı sonrası dönemde NATO'nun kurulmasına ve genişleme sürecine önemli ölçüde etki etmiştir.⁴⁶ Ayrıca Japonlarla ve Kore ile ikili ilişkilerin geliştirilmesi bu teorinin bir uygulamasıdır. Ayrıca Kore ve Vietnam savaşlarının kenar kuşağın güçlendirilmesi ve merkez bölgesine hakim olan SSCB'nin kenar kuşak üzerinde hakimiyet kurmaması için yapıldığını belirlemek mümkündür.⁴⁷ Mackinder ile Spykman'ın global modelleri ve teorileri arasında, Spykman'ın pratik uygulamaya ağırlık vermesi, yönelmesi ve sonuçlandırma girişimi, en büyük farklılığı oluşturmaktadır. Mackinder'in modelinde kara ve deniz güçleri arasındaki dengelilik ebedi bir çatışma olarak değerlendirilmiş olmakla birlikte, Spykman'a göre bu çatışmanın sonucunda bir taraf ebedi bir zafer kazanabilecektir.

Deniz Hakimiyet Teorisi

Dünya hakimiyeti için deniz hakimiyeti esasını savunan bu teori, Amerikalı Amiral Alfred Thayer Mahan (1840–1914) tarafından geliştirilmiştir. Mahan, Amerika Deniz kuvvetlerinde görevli bir Amiral ve tarihçidir. 1886-89 ve 1892-93 tarihleri arasında, donanma tarihi ve stratejileri konusunda ders

⁴⁵ Ibid., s. 43.

⁴⁶ İlhan, "Jeopolitik ve Tarihle İlişkileri", s. 615.

⁴⁷ İlhan, *Türkiye'nin ve Türk Dünyasının Jeopolitiği*, s. 10.

verdiği Amerika Deniz Harp Kolejinde başkanlık görevinde bulunmuştur.⁴⁸ Aslında bir jeopolitikçi olmayan ve yayınladığı çalışmalarında jeopolitik kavramını kullanmayan Mahan, eserlerinde global gelişimde deniz kuvvetlerinin rolünü inceleyerek dünya gücü olabilmek için denizlere hakim olma gereğini vurgulamıştır. Mahan deniz gücünün korunması ve gelişimi için 6 faktörün etkili olduğunu belirlemiştir. Bunlar; coğrafik konum, ülkenin fiziksel yapısı (ki bu ülkenin doğal kıyı şeridinin yapısıdır), coğrafi alan, nüfus gücü, toplum yapısı, ülke yönetim yapısıdır.⁴⁹

Mahan'ın, çalışmalarında daha çok Avrupa ile Atlas okyanusunun kuzey kısmının tarihi üzerinde yoğunlaşmıştır. Rusya'nın bulunduğu ve Asya Merkezi durumundaki bölgeyi, Mackinder gibi "merkezi ele geçirilemeyen bir geniş ve kesintisiz kütle" olarak değerlendirmiştir ve bu bölgede gücün kimin elinde olabileceğini tespit etmeye çalışır. Mahan, dünya hakimiyetinde, Rusya kara gücü ile İngiliz deniz gücü arasındaki mücadelenin halen devam ettiğini belirterek, bu çatışma ve mücadelenin Asya'nın 30. ve 40. paralelleri arasında (Mançurya'dan Türkiye'ye kadar olan bölge) kalan "mücadele bölgesi"ne hakim olma amacına yönelik olduğunu iddia eder. Deniz hakimiyetinin kara gücüne oranla üstün olduğunu belirten Mahan, Avrasya'yı çevreleyen kara üstlerine dayanarak dünya hakimiyetinin Amerika tarafından kurulacağını; A.B.D., İngiltere, Almanya ve Japonya'nın Sovyet Rusya ve Çin'e karşı birleşecekleri ve ancak bu sayede Çin'in kontrol altına alınarak Sovyet Rusya'nın kuşatılabileceğini iddia eder.⁵⁰ Alfred Mahan'ın deniz egemenliği sorunlarını araştırdığı ve konu ettiği şu eserleri jeopolitikanın gelişiminde önemli etkiler yaratmıştır: *The Influence of Sea Power upon History, 1660-1783* (1890), *The Influence of Sea Power upon the French Revolution and Empire, 1793-1812* (2 vol., 1892), *Life of Farragut* (1892), *The Life of Nelson, the Embodiment of the Sea Power of Great Britain* (2 vols., 1897), *Sea Power in its Relation to the War of 1812* (1905), ve *From Sail to Steam* (1907). Daha sonraki yıllarında A.Mahan, konu ile ilgili birçok makale de yazmış, ayrıca bunların dışında denemelerinin ayrı baskılarını da düzenleyerek yeniden ele almıştır.⁵¹

A. Mahan'ın ortaya koyduğu eserlerinde, ülkelerin uluslararası ilişkilerinde ticaretin büyük öneme sahip olduğunu, dünya üzerindeki savaşların, dünya ölçeğinde gerçekleşebilecek ticaret için mümkün olduğu kadar olumlu koşullara ve avantajlara sahip olmak için meydana geldiği iddiasında bulunur. Bunun için Mahan, XVII., XVIII. ve XIX., yüzyıl tarihleri üzerin-

⁴⁸ [Http://encyclopedia.com/html/m/mahan-a11.asp#MOREPICS](http://encyclopedia.com/html/m/mahan-a11.asp#MOREPICS) (Erişim tarihi: 10.04.2003).

⁴⁹ Alfred Thayer Mahan, *The Influence of Sea Power upon History, 1660-1783*, Boston, Little-Brown, 1890, s. 28-31.

⁵⁰ Alfred Thayer Mahan, *The Problem of Asia and Its Effect upon International Politics*, Boston, Little-Brown, 1900.

⁵¹ [Http://www.bartelby.com/227/0828.html](http://www.bartelby.com/227/0828.html) (Erişim Tarihi: 10.05.2003).

de yaptığı incelemelerde dünya üzerinde tarihsel uğraşların genellikle denizlerin kontrolü için yapılan sürekli bir mücadele olduğu kanısını oluşturmuştur. Bunun sonucu olarak "Dünya egemenliğinin anahtarı, deniz yollarının kontrolündedir," tezini ortaya atmış ve savunmuştur.⁵² A.B.D. medeniyetinin gelişmesi ve güçlenmesi için serbest deniz ticaretini ana unsur olarak belirten Mahan, Almanya, Rusya ve Çin kara devletlerini, A.B.D. için stratejik bir düşman olarak görmektedir.

Hava Hakimiyet Teorisi

II. Dünya Savaşından sonra geliştirilen bu teori, hava gücünün kara ve denizin üstünde onları kuşatan; bu iki gücün etkisinde olduğu kadar, onları etkisi altına da alabilen bir güç olduğu esasına dayanır. Teorinin temel felsefesini, "havaya hükmeden bir millet tüm dünyaya hakim olur. Bu sebeple havacılıkta daima üstün olmak gerekir" düşüncesi oluşturur.⁵³ Bu teori de diğer son iki teoride olduğu gibi Mackinder'in "Heartland" teorisine karşıt değil, bu teorinin uygulanmasında hava gücünün yerini ve etkisini belirlemeye yöneliktir. Hava gücü teorisine temel teşkil eden çalışmalar, esas itibarıyla A.B.D.'li havacılar tarafından oluşturulmuş olmakla birlikte; İtalyan Generali Giulio Douhet (1869-1930), Amerikalı General William Mitchell (1879-1936) ve hava albayı Harry A. Sachaklian, teorinin mimarları olarak söylenebilir.⁵⁴

II. Dünya savaşı sonunda ortaya atılan teorinin, savaşta yaşanan özellikle hava gücüne dayalı gelişmeleri ve elde edilen sonuçları esas aldığı söylenebilir. Şöyle ki; XX. yüzyılın ikinci yarısında jeopolitik bilimi kurucularının fikirleri, yeni oluşan koşullarla birlikte gelişmekte idi. Jeopolitik bilimi ve coğrafya arasında varolan etkileşim dolayısıyla jeopolitiğin gelişmesi ve uygulaması global seviyede oluşan sistemin gelişimini ve bu gelişimin koşullarını da etkiliyordu. Hava hakimiyeti teorisyenlerinden Sachaklian'a göre eğer merkez bölgesinin dayandığı temel, kara ile deniz kuvvetleri arasındaki mücadele ise, bu kuvvetlerden birisi ile aynı nitelikte olan bir üçüncü kuvvetin göz önüne alınmaması için hiçbir neden yoktur.

II. Dünya Savaşı'nda Batı müttefiklerinin kazandığı zafer dolayısıyla jeopolitikada deniz ve hava hakimiyetinin üstünlüğünü savunan akımın gelişimi, bu uygun ortamda kesintisiz devam etmiştir. Bununla birlikte bu süreçte K.Haushofer'in Alman (Nazi) ideolojisine yakın olmasının etkisi kara hakimiyet teorisinin üstünlüğünü savunan akımın ve hatta jeopolitikanın gelişmesi için ciddi bir engel olmuştur. Ne Avrupa'da ve ne de SSCB'de jeopolitik biliminde yeni çalışmalar uzun bir süre yapılmamıştır. Avrupa'da kısmen de olsa ortaya çıkan ve yayınlanan yeni düşünceler var

⁵² Mütercimler, 21. Yüzyıl ve Türkiye, s. 95.

⁵³ Ramazan Özey, *Jeopolitik ve Jeostratejik Açından Türkiye*, İstanbul, Marifet Yay., 1998, s. 47.

⁵⁴ Mütercimler, 21. Yüzyıl ve Türkiye, s. 100.

olsa bile bunlar gelişmeleri çok az etkilemiştir. Bu süreç içerisinde jeopolitikayı bir bilim olarak reddetmesine rağmen SSCB'nin dış politikasında 1980'li yılların ortasına kadar özellikle kara hakimiyet teorisini uyguladığını söyleyebiliriz.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan ve "hava gücüne" dayanan bu yeni egemenlik kavramı, hızla gelişmeye başlamıştır. Buna göre hava araçları, daha önceleri devletin güvenlikleri, deniz, dağ, çöl gibi engellerin etkisini değiştirmiştir. Mackinder'in merkez bölgesine dayanan kara gücünün, deniz gücünün direkt etkisinden korunmuş olabilme olasılığını bu bölgenin tavanını aşmak suretiyle yok etmiştir. Yine hava gücü, deniz gücünün dayandığı hareket kolaylığından daha fazla bir serbestliğe ve onu ulaşamayacağı noktalara erişmek gibi üstünlüklere sahiptir. Böylece hava gücü ve onun amacı olan hava egemenliği, jeopolitik teoriler arasında yer almaya başlamıştır.⁵⁵

Bu teoride hava gücünün gelişmesi, savunma politikasında taktik değil, stratejik değişiklik meydana getirmiştir. II. Dünya savaşı sonrası SSCB, Mackinder'in Kara Hakimiyet Teorisini dış politikasının esası yaparak Doğu Avrupa'ya hakim olmuştur. Bu zaman diliminde SSCB, kara ve denizde, batı ülkelerinden üstün duruma geçmiştir. SSCB'yi "dünya adası"na ve dünyaya hakim olmaktan alıkoyacak ve bu devleti bir tehdit olmaktan çıkarılmasını sağlayacak güç ise, karşıt hava gücüdür. Pratikte 1945 sonrası SSCB'yi "dünya adası"nu işgal etmekten men eden şeyin özellikle karşıt stratejik hava gücünün, yapması muhtemel tahribatı (nükleer saldırı gibi) göze alamaması olmuştur.

Araç teknolojisinin (havacılık, balistik ve uzay roket teknolojisi) hızla gelişmesi ile beraber ortaya çıkan yeni savaş sistemlerinin (Nükleer, termonükleer, lazer silah teknolojisi) kurulması jeostratejiyi II. Dünya Savaşı'na göre tamamen değiştirmiştir. Bu gelişim jeopolitik alanda da kendini göstermiş ve hava hakimiyeti teorisi ile birlikte uzay hakimiyeti (uzay jeopolitiği-astropolitik) olarak söylenebilecek kavramların ve yeni düşüncelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Henüz sonuçlandırılmış ve bilimsel çerçevesi belirlenmiş bir düşünce olmamakla birlikte bu kavramlar gelecek açısından büyük bir stratejik önem taşımaktadırlar. Hava kuvvetleri ve balistik roketlerde SSCB ve ABD arasında var olan denge, SSCB'nin, ABD'nin 1980'li yıllarda başlattığı "uzay savaş programı"na karşı bir alternatif kuramaması ile Doğu Bloğu'nun ve sonrasında da SSCB'nin dağılmasında çok önemli bir dönemeç oluşturmuştur.

Böylece Mackinder'in teorisi, hava hakimiyeti teorisyenleri tarafından şu şekilde ele alınmıştır : "Heartland'a hakim olan Doğu Avrupa'yı kontrol eder. Bu güç diğer hava kuvveti tarafından durdurulmaz ise, "dünya ada-

⁵⁵ Mütercimler, 21. Yüzyıl ve Türkiye, s. 101.

sı"nı kontrol eder. Fakat bunun için hava kuvveti üstünlüğüne sahip olması gerekir".⁵⁶ Soğuk savaş öncesi dönemde, bu politik ortamı yaratan en büyük etken, iki süper gücün karşılıklı olarak yukarıdaki teorilere konu olan güçler için verdiği mücadeledir. SSCB'nin A.B.D. ile giriştiği bu üstünlük mücadelesinden yenik çıkması onun çöküşündeki en önemli etkidir. A.B.D.'nin halen de devam eden diğer ülkelere kıyasla hava gücü ve hatta uzay gücü üstünlüğünü elde etme amacına dönük çalışmaları, bu teoriler bazında değerlendirildiğinde çok anlamlıdır. Uzay, gerek gözlem, gerek haberleşme ve gerekse istihbarat açısından önemli bir alandır ve bu alanın hükmetme ve hava hakimiyeti konusunda gelişmesi ise son yıllarda yaşanan bir süreçtir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünya üzerinde gerçekleşen bölgesel krizlere ve savaşlara baktığımızda (Vietnam savaşı, Panama ve İran krizleri, Körfez krizi ve A.B.D.'nin Irak müdahalesi), bu mücadelelerde ülkelerin stratejik düşünce ve hareket tarzları açısından önemle değerlendirilebilecek sonuçlar elde etmek mümkündür. Bu mücadeleler, hava gücünün üstünlük kurma ve bunu sürdürme konusunda dünya politikası ve stratejisi içindeki yerinin tartışılmaz olduğunu göstermektedir. Ancak hava gücü içerisinde kullanılan tüm unsurlar da dahil olmak üzere oluşan hava kuvveti üstünlüğü her şey demek değildir. Hava kuvveti, gücünü karadan almaktadır. Son yüzyılda yaşanan bölgesel krizlere ve savaşlara baktığımızda hava hakimiyeti üstünlüğü için silah ve teknolojik üstünlüğün büyük etken olduğunu ancak bunun da her zaman için başarıya ulaştırmayabileceğini, ancak kara ve deniz kuvvetleri ile desteklenen hava kuvvetinin önemli bir stratejik güç olduğunu görmekteyiz.

Jeopolitik bilimi açısından 21. yüzyıl global değişimi dikkate alındığında, jeopolitiği hükümsüz kılmadan, hava gücünün mümkün olduğu kadar genişletilmesi ve geniş alana yayılmasının sağlanması ve bununla birlikte jeopolitik kuramlarının temel prensiplerinde de global değişim koşullarına uygun değişikliklerin yapılması gerekmektedir. "Hava Gücü Jeopolitiği" veya "Uzay jeopolitiği" kavramları hava üstünlüğünün sağlanması açısından gücü bu anlamda farklı tanımlayan kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁷ 19. yüzyılın jeopolitik teorisyenleri (Mackinder, Spykman, ve çeşitli Alman kuramcıları) hava ve uzay (astropolitik) ile ilgili noktaları, teorilerinin dışında tutmuşlardır, ki jeopolitik yaklaşımda uzay teorisi özellikle askeri anlayıştaki gelişimin bir sonucudur. Bu süreçte, hava gücü yaklaşımının konusu, fiziksel çevrenin askeri ve stratejik yönetiminin nasıl olacağı ile ilgilidir. Bu noktada uzay bir istisna olamaz. Ancak bu, ulusal güçlerin kullanılmasında farklı bir taktik gerektirir. Henüz uzay jeopolitiği ile ilgili herhangi bir kuram veya kuramcı yoktur ancak, 21. yüzyılda, önceki dönemler-

⁵⁶ Ibid., s. 103.

⁵⁷ Alexander De Seversky, *Air Power, Key to Survival*, New York, Simon and Schuster, 1950, s. 2.

de ele alınan jeopolitik yaklaşımlar kadar artık uzay jeopolitiği yaklaşımları da ele alınıp incelenecektir. Ekonomik ve teknik amaçların temel sıralamasında son on yıl içinde büyük değişiklikler olmuştur. Bunların en önemlilerinden biri de artık uzaya gönderilecek uydu araçları vasıtasıyla elde edilecek olan bilgiler ve bu bilgilere dayalı olan güçtür. Çin Güney Pasifik'te dünya çevresinde alçak dünya yörüngeleri belirlemek amacıyla yerküre üzerinde özel noktalar tespit etmek için diplomatik ve ekonomik bir takım girişimlerde bulunmakta, Fransa ve Avrupa Uzay Ajansı, insansız uzay araçları konusunda çalışmalar yapmaktadır. Buradaki temel nokta uzay gücü üstünlüğünü elde etmek suretiyle dünya hakimiyetini sağlamaktır.⁵⁸

ABD'nin 1980'lerden sonra gündeme getirdiği "Yıldız Savaşları Projesi", NASA'nın dev uzay modülleri vasıtasıyla uzayda sürekli insanların yaşabilecekleri istasyonların kurulmasına yönelik çalışmaları, hava hakimiyet teorisinin 21. yüzyıldaki anlayışının örnekleridir. ABD Başkanı Ronald Reagan zamanında temelleri atılan Yıldız Savaşları projesi, SSCB'nin çöküşünde de önemli bir rol oynamış olmakla birlikte bu proje çerçevesinde çeşitli füze sistemlerinin araştırma ve geliştirme projeleri için bugüne kadar toplam 70 milyar dolar harcanmıştır. Yıldız savaşları öncelikle ABD'nin "şer eksenini" olarak tanımladığı İran, Irak ve Kuzey Kore gibi kendisini doğrudan tehdit ettiğine veya edebileceğine inandığı ülkeleri etkileyecektir. Elbette bu ülkelere başkaları da eklenebilir. Her durumda burada söz konusu olan ülkeler, ABD'nin kendi çıkarları açısından önemli gördüğü coğrafyalarda kendisinden uzak ve başkasına yakın olmayı tercih eden başkentleri kapsamaktadır.

ABD'nin böyle bir projeyi hassasiyetle ve her şeyi göze alarak gerçekleştiriyor olmasının global düzeyde yaratacağı olumsuz etkilerini de yadsıyamayız. Bu proje tamamlandığında zamanında batıyı doğuya karşı koruyan ve zamanla kritik bir zeminde ABD-Avrupa dengesini kollayan silah denetimi ve nükleer silahsızlanma anlaşmaları tümüyle çökecek ve işlevini yitirecektir. Bu projenin doğrudan ihlal ettiği ve dolayısıyla ilk çökecek olan anlaşma ABD-Rusya arasında 1972 yılında imzalanan Anti-Balistik Füze Sözleşmesidir. Böyle bir durumda Çin ve Rusya da silah denetimi ve nükleer silahsızlanma konularında imzalanan anlaşmalara uzak kalacaklar, Avrupa dahil şu an için kendilerine uzak hissetmedikleri bu iki ülke, daha yeni ve daha çok gelişmiş stratejik silah sistemleri arayışına girebileceklerdir. Kısacası uzay teknolojisinde yaşanan gelişmelerin temelinde, hava hakimiyet teorisinin ve aslında tüm hakimiyet teorileri için belirlediğimiz dünya hakimiyeti ve bunun için güç üstünlüğü mücadelesi yatmaktadır.⁵⁹

⁵⁸ Evert Carl Dolman, *Astropolitik: Classical Geopolitics in the Space Age*, Portland, FrankCass, 2002, s. 3.

⁵⁹ Hava Hakimiyet Teorileri ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz: M. J. Armitage ve R. A. Mason, *Air Power in the Nuclear Age*, Urbana, University of Illinois Press, 1985; Seversky, *Air Power*; Alexander P. De Seversky, *Victory Through Air Power*, New York, Simon and Schuster, 1942; Giulio Douhet,

Çağdaş Jeopolitik Yaklaşımlar

Soğuk savaş sonrası jeopolitik anlayışın nasıl bir değişim yaşamış olduğu oldukça önem arz eder. Bu değişim süreci, ülkelerin uluslararası ilişkilerinde ve hareketliliklerinde coğrafyanın sadece ve en önemli faktör olduğu görüşünün reddedilmesi ile başlar ve coğrafi olağanüstülüğün “uzaya yöneliş, ve beşeri ve fiziksel yöntemin dinamiklerini yansıtan ilişkiler” olduğunun anlaşılmasını gerekli kılar.

Dünya savaşlarının çoğu, iki kutup arasındaki mücadele ve rekabetten kaynaklanmıştır. Bu iki kutup, *Heartland*'da bulunan Sovyetler Birliği ve Avrasya'nın *Rimland*'ında bölünmüş kuşaklarda (*shatterbelts*) bulunan Birleşik Devletlerdir. Cohen'in teorisinde bölünmüş kuşaklar (*shatterbelts*) kavramı ile bir bölgede bulunan (Avrasya) büyük güçlere yakın alanların birleştirilmesi ile jeopolitik anlamda bir baskı alanının oluşturulduğu, jeostratejik konuma sahip bölgeler kastedilmiştir.⁶⁰ Bu bölgelerin, ekonomik ve politik yapıları birbirlerinden farklıdır. Jeopolitik anlayışta çağdaş bakış açısına temel olabilmeye potansiyeline sahip bu teori ile Cohen, özellikle jeostratejik alanlar arasında “kilit ve tampon” olarak değerlendirdiği bölgelerin, büyük güç merkezlerinin yayılma ve yayılmaya karşı direnme politikalarının gerçekleştirildiği bölgeleri belirlemeye çalışır.

Fiziksel, çevresel, tarihsel, kültürel ve politik farklılıklarından dolayı, Bölünmüş Kuşaklar politik ve/veya ekonomik birlik hareketinin güçsüz olduğu bölgelerdir. Bölünmüş kuşaklardaki bazı parçalar, tarafsız olma eğilimindedirler ve tüm bölgeyi bu şekilde yönetme amacındadırlar. Fakat diğer bölümler ise dış bağlantılara tabidirler (bağımlıdırlar); her iki parça da bölgesel çıkarlarından dolayı veya dış güç merkezlerinin askeri ve ekonomik baskılarından dolayı bu şekilde hareket ederler.⁶¹

Cohen'in jeopolitik modeli hiyerarşiktir. En üst bölümde iki jeostratejik alan vardır ki bu bölgeler, stratejik alan ve hareketliliğinin arenasıdır. Cohen, jeopolitiğin klasik bakış açısı ile (Avrasya) kara gücü ve Deniz gücünden oluşan bu stratejik alanları birbirleri ile özdeşleştirir. Bu bölgeler sadece fiziksel yapıları ile (hareketlilik ve alan karakteristiği ile) nitelendirilemezler, fakat bununla birlikte bölgenin kültürel ve stratejik gelecekleri de önemlidir. Bu alanlar çok geniş ve askeri-stratejik konular da dahil olmak üzere her şeyi etkilemektedirler. Bu alanların aşağı bölgeleri, jeopolitik bölgelerdir ki, bu bölgeler birbirlerine komşu ve politik, kültürel, askeri ve eko-

---

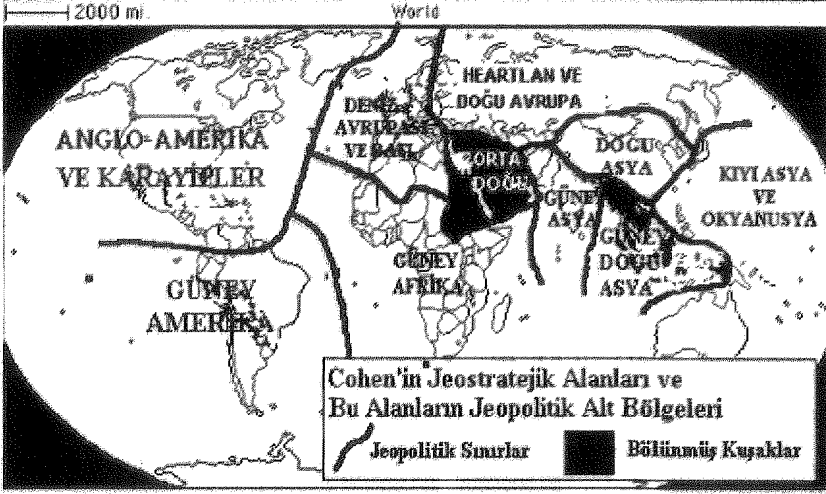
The Command of the Air (Translated by Dino Ferrari), New York, Coward-McCann, 1942; Eugene M. Emme, *The Impact of Air Power: National Security and World Politics*, New York, Van Nostrand Co., 1959; John Gooch (der.), *Airpower Theory and Practice*, Londra, FrankCass, 1995; Louis A. Sigaud, *Douhet and Aerial Warfare*, New York, Putnam's, 1941.

⁶⁰ Saul B. Cohen, *Geography and Politics in a World Divided*, 2. baskı, New York, Oxford Univ. Press, 1973, s. 85.

⁶¹ *Ibid.*, s. 86-87.

nomik etkileşim içerisindedirler. "Dörtlü stratejik merkez alanları" olarak adlandırılabilirler olan bu bölgeler, Anglo-Amerika ve Karayipler, Kıyı Avrupası ve Batı, Kıyı Asya, Güney Amerika ve Sahra Afrikası'nun alt bölümleridir.⁶² Avrasya Kıtası ise, Rusya'nın bulunduğu Heartland ile doğu Asya'dan meydana gelir.

Harita-2 : Cohen'in Jeopolitik Modeli

Cohen'e göre Bölünmüş Kuşakların diğer bölgelerinden biri bağımsız Güney Asya, diğeri Orta Doğu'dur. (Türkiye de dahildir) Bununla birlikte, Orta ve Doğu Avrupa'yı Cohen "Giriş Bölgesi" olarak tanımlar ki, burası iki bölge arasındaki iletişimi ve alış verişi kolaylaştıran bölgedir. Sermaye birikimi ile birlikte coğrafi alanlara verilen nispi önem de değişecektir. Örneğin güç merkezlerinin değişimi gibi. 20. Yüzyılın başlarında kıyı jeostratejik alan merkezi, Avrupa'dan Kuzey Amerika'ya yönelerek değişmiştir. Diğer taraftan, sermaye yetersizliği coğrafi bölgelerin dünyanın çevresel kuşağını oluşturmasını sağlayabilecektir. Örneğin, Cohen'in dörtlü merkez alanları, çoğunlukla çevreseldir.⁶³

Bölgenin altındaki alanlar, coğrafyaları ve fonksiyonları ile dünya sistemi içerisinde ifade ettikleri güç ile hiyerarşik olarak sıralanırlar. Bunlardan bazıları muhtelif coğrafi alanlara egemen olan veya egemenlik için mücadele eden ülkelerdir. Birleşik Devletler, Kıyı jeostratejik alanları da içinde bulunduran bölgeyi kontrol eden veya hakim olan bir devlettir. Jeopolitik analizciler, Çin ve Rusya'nın gelecekte Avrasya Kıtası içerisindeki pozisyonları bakımından mücadele edecekleri konusunda çeşitli görüşler ileri sürmektedirler.

⁶² Saul B. Cohen, "Geopolitics in the New World Era: A New Perspective on an Old Discipline", George J. Demko ve William B. Wood (der.), *Reordering the World: Geopolitical Perspectives on the 21st Century*, New York, Westview, 1994, s. 31.

⁶³ *Ibid.*, s. 28.

Cohen'in *Geography and Politics in a World Divided* (Bölünmüş Dünyada Coğrafya ve Siyaset) adlı eseri, jeopolitikada yeni bir tez olarak "Bölünmüş Kuşaklar" modelini ortaya atması bakımında önemlidir. Genel esaslarını belirtmeye çalıştığımız bu model, anlayış itibarıyla uluslararası çevrede oluşan güç ve kuvvetin, hak ve adalet gibi evrensel değerlerin önünde gittiğini belirlemesi bakımından önemlidir. Bölünmüş kuşaklar modeli, uygulamada Amerikan jeopolitik stratejisinde kullanılan (*Linkage Doktrini* olarak da bilinen) uluslararası politikada benimsenen bir anlayış olarak karşımıza çıkmaktadır. *Linkage doktrini* SSCB'nin Avrasya'da üstünlüğünü yok etmek ve ABD'nin bu üstünlüğü sağlayabilmesi için bölünmüş olan bu kuşakta yer alan ABD'ye yakın alanları (ülkeleri) birbirine bağlayarak bu yönde bütün Avrasya'yı baskı altında tutmak olarak özetlenebilir. Özellikle 1960'lı yıllardan itibaren ABD'nin izlemiş olduğu uluslararası politikada bu tezin genel içeriğini bulabilmek mümkündür. Hindicini savaşları, İran Şahı'nın ve Pakistan'ın desteklenmesi, Doğu Bloğunun dağılması ile sonuçlanan Doğu Avrupa'daki muhalefetin desteklenmesi, modelin pratikte uygulandığına dair birkaç örnektir.

Jeopolitik çalışma bize genel olarak dünya arenasında, uluslararası politik sistemin gelecekte alacağı durum hakkında tahminler yapmamızı ve bu sistem içerisinde ulusların yerlerini garantileyen stratejik tercihlerin geliştirilmesini sağlayabilmektedir. Aynı zamanda bu tür bir çalışmanın temeli, dünya üzerinde coğrafya ile etkileşim içerisinde bulunan değişkenlerin sayısı ile de ilgilidir. Bu değişkenler, teknoloji, sermaye birikimi ve ekonomik gelişmedir.

1980'li yılların sonunda iki kutuplu bir dünyanın ortadan kalkması ve yerini tek kutuplu güç düzenine bırakması, tarihin muhtemel seyri konusunda yeni yaklaşımların ortaya atılmasına neden oldu. Bu yaklaşıma "Yeni Dünya Düzeni" adı verildi. "Yeni Dünya Düzeni", kısa zamanda birkaç teorik zemine birden oturtuldu. Yeni dünya düzeni adı verilen sistem kısa süre içerisinde karşıtlarını da üretmiş, sisteme muhalif olanlar sistemin güçlü silahı olan küreselleşmeyi sisteme karşı kullanmışlardır. Bu noktada jeopolitik bilimi, hem teorik bazda ve hem de uygulamada, yeni dünya düzeninin ülkeler arasında ne kadar dengeli olduğu ve zaman içerisinde ne kadar kalıcı olabileceğine cevap bulmaya çalışmaktadır.

Soğuk savaş sonrasında bazı Batılı jeopolitikacılar, ABD'nin zaferiyle sonuçlanan ve yeni dünya düzeni olarak adlandırılan bu yeni süreçte medeniyetlerin yakınlaşma süreci içerisinde tarihsel rekabetle oluşan çift kutupluluğun sona ereceğini öngörmüşlerdir. Tek dünya düşüncesi olarak adlandırılan bu düşünce, dünyada gelişim içerisindeki tek bir evrensel medeniyetin ileri çıkacağını ve dünyanın tek merkezden yönetileceği (*The World Government*) fikrini temel alır. Bu fikir çerçevesinde XX. yüzyılda gerçekleşti-

rilen değişik projelerden kuşkusuz en önemlisi Milletler Cemiyeti ve daha sonra da Birleşmiş Milletler'dir.

Yeni dönemin en önemli teorisyenlerinden olan Francis Fukuyama, bu değişim sürecini yorumlarken liberal kapitalist değerlerin insanlığın ulaşabildiği en yüksek değerler olduğunu iddia etmektedir. Francis Fukuyama'nın "Tarihin Sonu mu?" adlı tezi, tarihi gelişimin yeni bir anlayışını öngörmektedir. Fukuyama bu makalesi ile başlattığı tartışmada dünyanın her yanındaki siyasal yönetim sistemlerinin ve yaşam anlayışlarının birbirine benzemeye başladığını iddia etmiştir.⁶⁴ Ona göre ideolojilerin belirleyiciliği ortadan kalkmıştır ve dünya, ekonomiye dayanan bir rekabetin içine düşmektedir. Fukuyama'ya göre SSCB'nin dağılması ile birlikte dünyada son "akılcı olmayan" etkili bir sistem yok edilmiştir. Gelecekte tüm dünya, çağdaş Batı medeniyetinin üzerine inşa edilecek yeni bir barışçıl, akılcı ve etkin bir düzen içerisinde gelişecektir. Yeni düzenin temelinde ise batılı değerler, serbest ekonomi ve liberal demokrasi ideolojisi yatmaktadır. Yeni düzende ülkeler ve bölgeler, doğal ekonomik merkezler çevresinde şekillenerek akılcı ve barışçı bir yapı oluşturacaklardır. Fukuyama'ya göre dünya hükümeti, Birleşmiş Milletler Teşkilatının yapısal reformu ile birlikte daha etkin bir yetki verildiği takdirde oluşturulabilir. Fukuyama'ya göre insanlık, tarih içinde ulaşmak istediği son mutlu noktanın eşiğindedir. 11 Eylül 2001 sonrası çıkan bir yazısında Fukuyama, sosyal bilimlere uyarlanmış Darwinist bir yaklaşımla, insanlığın geleceğini şöyle tanımlıyordu:

Benim kullandığım 'tarih' kelimesi farklı bir anlam taşıyordu. İnsanoğlunun, yüzyıllar boyunca liberal demokrasi ve kapitalizm gibi kurumlarla tanımlanan, modernizme doğru ilerlemesine atıfta bulunuyordu. 1989 yılında komünizmin çöküşünün arifesinde yaptığım bu gözlem, evrimsel sürecin dünyada daha büyük toplulukları modernliğe doğru bir araya getirdiğiydi. Liberal demokrasi ve serbest pazar ekonomisinin ötesine baktığımız zaman gelişmesini bekleyeceğimiz başka bir şey yoktu. Bu yüzden de tarihin sonuydu.⁶⁵

Böyle bir süreçte yeni dünya düzeni anlayışının getirdiği küreselleşme gerçeği ile birlikte ekonomik yönden serbest pazar ekonomisi ve siyasi açıdan da liberal demokrasi anlayışının yayılışı geçici bir süreç olarak düşünülebilir. Tarihi kara medeniyetlerinin buna karşı kısa veya orta vadeli olarak kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan geleneksel tavırları ortaya çıkabilir. Diğer taraftan Rusya'nın zayıflaması ile birlikte yerine bir başka medeniyetin yükselebilmesi ihtimali de söz konusu olabilir. Samuel P. Huntington

⁶⁴ Francis Fukuyama, "The End of History?" *The National Interest*, Yaz 1989; Ayrıca bkz: Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, New York, Free Press, 1992.

⁶⁵ Francis Fukuyama, "The West has Won", *The Guardian*, 11 Kasım 2001.

böyle bir yükselişin, Çin ve İslam medeniyetlerine sahip ülkelerden (*Rimland*) beklenmesi gerektiğinin altını çizmektedir.⁶⁶

Huntington, 1993 yılında yazdığı 23 sayfalık bir makale ile "Medeniyetler Çatışması" tezini ortaya atmış, önümüzdeki yılların medeniyetler çatışmasına sahne olacağını iddia etmiştir. Huntington'a göre medeniyetler arası kültürel farklılıklar fikri çatışmalara neden olacak ve bu çatışmalar kutuplaşmaları hızlandırıp fiili hale dönecektir. Daha çok jeopolitiğin kültürel yönüne ağırlık veren Huntington, jeopolitiğin, jeokültür boyutunu açığa çıkarmıştır.

Dünya yeni bir döneme girerken Huntington da Fukuyama gibi ideolojilerin belirleyiciliğinin sona erdiğini ve dinlerden kaynak bulan medeniyetler çağına geri döndüğünü ileri sürmüştür. "Yeni dünyadaki mücadelenin esas kaynağı öncelikler ideolojik ve ekonomik değildir, beşeriyet arasındaki büyük bölünmeler ve hakim mücadele kaynağı kültür olacaktır." Huntington bu dönemde medeniyetler arasındaki çatışmaların giderek çoğalacağını ve önümüzdeki yüzyılda dünyanın, tümüyle bu çatışmalara sahne olacağını ileri sürmüştür. Huntington, en büyük çatışmanın ise, Batı ve İslam medeniyetleri arasında yaşanacağını öngörüyordu.⁶⁷ Fakat bu konuda tespit edilen ile varolan farklıdır. Çünkü bugün yaşanan çatışmalar uygarlıklar arasında değil, güçlü ile gücünü kaybeden, zengin ile varlığını zengine kaptıran arasındadır. Eğer Huntington haklı olsaydı, İslam Konferansı Örgütü'nün İkiz Kulelere saldırıyı selamlaması ve Afganistan operasyonu ardından Batı'ya yeniden ambargo koyması gerekirdi. Ayrıca Huntington'un çabalarını ABD'nin niyetlerini örtmek veya saptırmak olarak değerlendirmek de mümkündür. Zira yüzyılımızda ekonomik ve politik mücadeleler enerji kaynaklarını ve bu kaynakların nakil yollarını kontrol için yapılmaktadır. Huntington'un şu iddiası ilgi çekicidir: "ABD'nin üstün olmadığı bir dünya, daha fazla şiddet, düzensizlik ve daha az ekonomik gelişme ve daha az demokrasi demektir. ABD'nin kalıcı uluslararası önceliği, Amerikalıların refahı ve güvenliği için önem teşkil etmekle birlikte aynı zamanda özgürlük, demokrasi, açık ekonomilerin geleceği ve global uluslararası düzen için de merkezi bir öneme sahiptir."⁶⁸

Ayrıca şu çelişki de dikkat çekicidir; Huntington'un 1991 yılında yayımladığı "Üçüncü Dalga" (*The Third Wave*) adlı eserinde, dünya çapında demokratikleşme ve batılılaşma süreci incelenirken İslam, Konfüzyan, Orto-

⁶⁶ Samuel P. Huntington, "The Clash of Civilizations?", *Foreign Affairs*, Yaz 1993, s. 31; Ayrıca bkz., Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York, Simon and Schuster, 1996.

⁶⁷ Huntington, "The Clash of Civilizations", s. 31.

⁶⁸ Samuel P. Huntington, "Why International Primacy Matters", *International Security*, Bahar 1993, s. 83.

doks ve Afrika medeniyetleri Batıya bir rakip olarak değerlendirilmemiştir. 1991 yılında demokratikleşmeye kültürel açıdan hazır olmadığını vurgulayan Huntington'un, bu medeniyetleri, 1993 yılında SSCB'nin yıkılışı ile birlikte aniden birer rakip olarak öngörmesi çelişkisi, jeopolitik açıdan yeni bir düşman arayışı olarak değerlendirilebilir. Huntington'un ABD Savunma Sekreterliği ile varolan yakın ilişkisi bu açıklamayı destekler mahiyettedir.

SSCB'nin dağılışı ile birlikte bu ülkedeki jeopolitik çalışmalar yeni süreçle birlikte ayrı bir ivme kazanmış, yeni bir "Rusya Düşüncesinin" oluşturulması konusunda çeşitli yaklaşımlar ortaya atılmıştır. Bunlardan en önemlisinin Avrasya hareketi (Yeni Avrasyacılık) olduğu söylenebilir. Bu hareket jeopolitikada fiziki coğrafyaya bağlı teorileri temel almıştır ve ABD'nin zafarıyla son bulan iki kutululuktan, tek kutuplu yeni dünya düzeni içinde Rusya'nın bölgesel bir güç olabileceğini iddia ederek biçimlenir.⁶⁹

Ne kadar zayıf olursa olsun Rusya'nın "Yeni İki Kutupluluk Sistemi" oluşturmaya doğru ilerlediğini iddia eden teori, bu ilerleyişte Rusya'nın elinde hala mevcut olan stratejik nükleer silahların anahtar bir rolü olduğunu öngörür. Bu silahlardan oluşan tehdit, Rusya'ya zaman kazandıracaktır. Bu dönem içerisinde Rusya yeni ortaklıklar arayışı içerisinde olacak ve ortaklık kurabileceği ülkelerden en uygunu olan güney komşusu İran'ı seçebilecektir. İran global düzeyde Rusya için bir dış vektör (ortak düşman doktrini) olacaktır. Medeniyetlerin yapısı açısından her iki ülke de hiyerarşik, otoriter ve toplumsal kara medeniyetleridirler. Aynı zamanda böyle bir ortaklık Rusya'nın tarihi "sıcak denizlere" yönelik stratejik planlarını gerçekleştirebilir mahiyettedir. Sonraki aşamalarda Rusya, Uzak Doğu'da Japonya ile Avrupa'da ise Almanya ile (iki eski ABD düşmanı) ortaklık kuracak, bu yeni ortaklıklar için enerji ve doğal kaynakları Rusya sağlayacaktır. Bu girişimlerle birlikte Rusya, Avrasya'nın kuzeyinde bir ekonomik işbirliği ve stratejik ortaklık kuracak, Güney kıyılarında ise İran'ın da içinde bulunduğu üç ortak ülke ile birlikte bütün Avrasya'nın kontrol altına alınması kolaylaşacaktır. ABD'nin Basra Körfezi'ndeki enerji bağlantıları kesilerek bütünleşen Avrasya, ABD'ye yönelik girişimleri önce Afrika, Avustralya ve Okyanusya'da tamamlayıp sonrasında Güney ve Kuzey Amerika'da zafer kazanabilecektir. Bu şekliyle oluşan ve "Yeni Rus Emperyalizmi" olarak adlandırılacak bloğun ayakları Rusya-Merkez-, Alman-Avrupa-, İran-İslam-, Japonya-Pasifik- dir.⁷⁰ Ne kadar ütöpik olursa olsun bu teori, Rusya yöne-

⁶⁹ Victor Yasmann, "The Rise of The Eurasians", *The Eurasian Politician*, No 4, Ağustos 2001'den aktaran RFE/RL Security Watch, 30 Nisan 2001.

⁷⁰ Aleksandr Dugin, *Osnovy Geopolitiki*, Moskova, Arktogeya, 1997, s. 214-249'den nakleden Urban Rusnak, *Hazar Bölgesinde Petrol ve Doğal Gaz Jeopolitiği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998, s. 67-69.

timinde söz sahibi olan tüm liderlerin dış politikada temel fikir kaynağını teşkil etmektedir.⁷¹

Jeopolitik Teorilerin Genel Bir Değerlendirmesi

Jeopolitik teoriler, açıklandığı zamanki dünya siyasi ortamına göre ortaya konmuş olan ve politikaya yön vermek amacıyla önerilen coğrafyaya dayalı ilkelerdir. Jeopolitiğin özünde coğrafi esaslara bağlı olması nedeniyle jeopolitik teorilerinin oluşturulurken sürekli değişebilen unsurlara dayanılmaması gereklidir. Sahip olunan kara, hava veya deniz gücü ile ekonomik güç olmadan sonuç almak mümkün değildir. Coğrafi bir bütünün parçaları olan bu üç kuvvetin aynı zamanda bir arz politikası için de bir bütün oluşturması gereklidir. Kara Hakimiyeti ve Kenar Kuşak teorileri bu bakımdan daha uzun süreli ve gerçeğe daha yakın bir değerlendirme için kullanılabilir teorilerdir.

Henüz gelişmekte olan bir bilim dalı olan jeopolitiği, jeopolitiğin kendi unsurlarına göre değil, jeopolitiğin bir unsuru olan gücün unsurlarına dayandırmak güçlerdeki ve teknolojideki her değişiklikte teorileri de değiştirmek zorunluluğunu getirir. Karası, denizi ve havası ile coğrafya bir bütündür. Coğrafyanın bir bölümünü kullanan kuvvetlerin ve silahların, jeopolitiğin arz politikasının asıl etkeni olarak kabul edilmemesi gerekir. Dolayısıyla jeopolitik teorilerin jeopolitik olayları açıklamada yeterli olup olmadığı tartışmalıdır.

Mevcut jeopolitik teorilere bakıldığında bunları genel olarak iki başlık altında toplamak mümkün görülmektedir:⁷² a) Fizik coğrafyaya dayalı teoriler (Kara Hakimiyet ve Kenar Kuşak Teorisi); b) Kuvvete dayalı teoriler (Deniz Hakimiyet ve Hava Hakimiyet Teorisi). Gerçekte bütün teoriler Kara Hakimiyet teorisinin düşünürü Mackinder'in coğrafi bölümlenmesine dayandırılmaktadır. Mackinder ise, yalnız fiziki coğrafyayı, coğrafi konumu dikkate almıştır. Diğer tüm görüşler ve teoriler, Mackinder'in coğrafi değerlendirmesini bir ölçüde de olsa benimsemektedirler. Aralarındaki farklılık, başlangıçtaki hakimiyet noktasına veya kuvvete verilen önceliktedir.⁷³

Buraya kadar yukarda ele aldığımız tüm jeopolitik teorilerin birincil amacı Avrasya'yı kontrol etme çabasına ve buradaki zenginlik ve potansiyellerle dünyayı kontrol etme idealine giden stratejik yolu tespit etmek olduğunu söyleyebiliriz. Avrasya bir bütün olarak tek bir kuvvet altında varolabilme fırsatını yakalayamamıştır. Soğuk savaş dönemi sonrasında Sovyet

⁷¹ Aleksandr Dugin liderliğindeki bu hareket ile ilgili daha geniş bilgi için bkz., <http://www.eurasia.com.ru>, <http://utenti.lycos.it/ArchivEurasia/#new>, ve <http://www.arctogaia.com/public/eng/>.

⁷² İlhan, "Jeopolitik ve Tarihle İlişkileri", s. 616.

⁷³ İlhan, *Türkiye'nin ve Türk Dünyasının Jeopolitiği*, s. 11.

tehdidi ortadan kalkarken aynı zamanda Doğu Avrupa'dan başlayan ve merkezi Asya'yı içine alan sınırsal değişim süreçleri, iki kutuplu dünya politikası üzerine şekillenen jeopolitik kuramlarının da büyük ölçüde değişmesine neden olmuştur. Gelişen ve değişen dünyada teorilerde belirlenen bazı kenar kuşak ülkelerinin eskiye oranla daha fazla önem kazandıkları ve küresel güçlerin ilgi alanlarına girdikleri görülmektedir. Eski SSCB topraklarındaki büyük ekonomik zenginliklerin dünya pazarlarına ulaşabilmesi ve bölge insanlarının batılı anlamda demokratik, ekonomik ve teknolojik ihtiyaçlarının karşılanması için belirlenen güzergahlardaki ülkeler, genel jeopolitik konumlarının yanı sıra aynı zamanda yeni bir jeostratejik değer kazanmışlardır.

Her dönemde dünyanın çeşitli bölgelerinde global ve bölgesel değişimler sonucunda oluşan yeni güç merkezleri, evrensel ve bölgesel politikalar üzerinde etkili olmakta ve bunları şekillendirmektedir. Teorilerin varsayımlarına uygun şartlar olduğu zaman, teorilerin geçerliliği ve etkisi düşünülmelidir. Fakat asıl önemli olan o günkü dünya ve bölge güç merkezlerinin durumu ve coğrafi konumudur. Güç merkezleri yer ve el değiştirebilir. Tarihsel süreç içerisinde önemli güç merkezleri Asya'da, Avrupa'da veya Orta Doğu'da teşekkül etmiştir. Güç merkezleri yer ve el değiştirdiğinde teorilerin geçerlilikleri zayıflıyorsa, hakim unsuru, güç merkezleri olarak kabul etmek gerekir. Politikanın, güç merkezlerini kullanmadan çok, güçleri geliştirme sorumluluğu vardır. Güçlerin gelişmesi ve bu gelişmede öncelik tespiti ise jeopolitik yaklaşımla ele alınmalıdır. Güç merkezlerinin oluşumunda coğrafya, coğrafyanın stratejik kaynak ve insan unsuru daima dikkate alınması gereken etkili unsurlar olarak düşünülmelidir. İnsan gücü ve stratejik kaynağa coğrafya, yön ve şekil veren platformu oluşturur.⁷⁴ Çağdaş jeopolitik yaklaşımlar, güç merkezleri ve güç merkezleri arasındaki dengelere önem vermektedirler. Bir ülkenin güç merkezi olabilmesinin bazı kriterleri söz konusudur. Teorisyenler, bu kriterleri teknolojik, finansal, ekonomik, askeri, coğrafi ve diplomatik alanlarda ele almış ve tarif etmişlerdir.

Fukuyama gibi determinist tarih inancıyla, insanlığın artık şu ana kadar izlenen yolun sonuna geldiğini iddia edenler, Avrupa, Ortadoğu ve dünyanın diğer bölgelerindeki istikrarsızlık ve birbiri ardına çıkan savaşlar karşısında şaşırılmışlardır. Ortadoğu, Balkanlar, Kafkasya ve Afrika'nın çok farklı kültürleri ve etnik yapıları içinde barındıran bölgeler kargaşaya gömülmüştür. Huntington'un yanılışı ise aslında doğrudan Fukuyama'nın tezinden kaynaklanmaktadır. Zira evrimsel sürecin dünyada daha büyük toplulukları modernliğe doğru bir araya getirdiği ve liberal demokrasi ve serbest pazar ekonomisinin ötesine baktığımız zaman gelişmesini bekleyeceğimiz başka bir şey olmadığı inancı, dünya gerçekleri ile bağdaşmamak-

---

⁷⁴ Ibid., s. 12.

tadır. Fukuyama'nın liberal demokrasi ve serbest pazar ekonomisinin avantajlarını önemsemesi doğru bir tespittir ancak bu değerlerden bugün hala dünyanın çok sınırlı bir kesimi yararlanabilmektedir. Dünyadaki sistemin Fukuyama'nın öngörüsüne uyması için, içi içe geçen ulusal ekonomilerin ülkeler arasında gerçekçi dengelere oturması ve ülkelerin büyük bölümü için geçerli olan "karşılıklı karşılığın" yerini "karşılıklı ortaklığa" bırakması gerekiyor

Çağımızın teorisyenlerinden biri diğeri Zbigniew Brzezinski, dünya egemenliği kavramı ile birlikte Avrasya'nın dünya egemenliğindeki önemini ve rolünü yeniden gündeme getirmiştir. Brzezinski'ye göre Avrasya sahip olduğu yer altı kaynakları ile üzerinde küresel mücadelenin sürdürülebileceği bir satranç tahtasıdır ve dünya egemenliği ancak Avrasya'da egemenlik kurmakla sağlanabilir. Brzezinski, Avrasya'da Fransa, Almanya, Rusya, Çin ve Hindistan'ın büyük ve etkin oyuncular olduğunu, Ukrayna, Azerbaycan, Güney Kore, Türkiye ve İran'ın ise kritik olarak önemli jeopolitik mihver rolünü oynarlarken, Türkiye ve İran'ın her ikisinin de sınırlı kapasiteleri dahilinde aynı zamanda jeostratejik olarak da etkin bir konumda olduğunu belirtir.⁷⁵

Günümüzde SSCB'nin yıkılışı ile birlikte ortaya çıkan tek kutuplu ve bu nedenle de tehlikeli olan ortamda, tek süper güç olma özelliğindeki ABD, küresel egemenliğini geliştirmek için değişik yöntemler kullanmaktadır. Bu yöntemler içerisinde ekonomik ve finansal faktörler yanında kültürel faktörler de önemli birer unsur olarak yer almaktadır. ABD'nin küresel egemenlik için uygulamakta olduğu diğeri bir strateji ise, enerji kaynakları ve bu kaynakların nakil hatlarını kontrol altına alma esasına dayanmaktadır.

Soğuk savaş sonrası dönemi ile birlikte Doğu Avrupa'dan başlayıp Merkezi Asya'yı içine alan bölgede yaşanan değişim sürecinde, bu bölge ülkelerinin coğrafi konumları açısından bir değişiklik olmamıştır. Bu coğrafyaların üzerinde mevcut bulunan siyasi ve idari yapıda ise değişimler oldukça yavaş seyretmiştir. Ancak Avrasya'da bulunan dünyanın en büyük enerji kaynakları ve dünya nüfusunun büyük bir bölümü diğeri bir ifade ile jeoekonomik olanaklar, dünya hakimiyetine giden jeopolitik kuramların esasını hala değiştirmemiştir. Avrasya'ya hakim olabilmek veya kontrol gücünü elinde bulundurmak, dünya hakimiyeti için kaçınılmaz arayıştır. İki kutuplu dünya bu mücadelenin tek bir tarafın hakimiyeti ile son bulmasını engellemiştir. Fakat bu gün için oluşan tek kutuplu veya çok kutuplu ortam, aynı mücadelenin devam edeceğini göstermektedir.⁷⁶

⁷⁵ Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası*, s. 41.

⁷⁶ Faruk Demir, "Kontrol Edilebilir Bir Dünya İçin Yeni Avrasya Jeopolitiğine Bakış", Şubat 2002; <http://www.yuksestrateji.org> (Erişim tarihi: 16.02.2002).

Avrasya jeopolitiği açısından, alan hakimiyeti ciddi anlamda zayıflamakta olan Rusya'nın Merkezi Asya ve Kafkasya üzerindeki askeri stratejik hareket tarzı, potansiyel bir tehdit arz etmektedir. Bölgeye yönelik olarak eski Sovyet tehdidinin yerini Rusya yeniden yüklenmiştir. Ancak bu alan yönelik olarak Rusya'nın dışında, gelişmekte olan Çin ve kendini askeri alanda toparlamaya çalışan İran, önemli güçler olarak etkinlik mücadelesinde yerlerini almaya başlamışlardır. Ekonomik ve teknolojik gelişimini büyük oranda askeri güçlenme anlamında kullanan Hindistan ise henüz safını belirleme arifesinde iken Avrasya denklemi içerisinde yer edinmeye başlamıştır.⁷⁷

Avrasya'nın potansiyel bölgesel jeopolitiğinin temelinde, bölgede varolan enerji kaynaklarının dünya geleceği açısından arz ettiği önem yatmaktadır. Merkez Bölge (Heart of *Heartland*) olarak nitelendirilen Orta Asya ve Hazar Denizi'nde varolan enerji kaynakları rezervlerinin kontrolü için ABD, Rusya, Çin, İran ve Türkiye büyük satranç oyununda rol oynayan ülkelerdir. 11 Eylül 2001 terör eyleminin ardından ABD'nin Afganistan'a Kırgızistan'a, Özbekistan'a ve Gürcistan'a asker göndermesi, büyük satranç oyununun hamlelerinden birini oluşturmaktadır. ABD, bir yandan Hazar Havzası enerji kaynaklarının kontrolü için çabalarına devam ederken, diğer yanda Basra Körfezi enerji kaynaklarının emin ellerde bulundurulmasını sağlamak amacıyla şer ekseni içine dahil ettiği İran ve Irak'la mücadele edecek, bölgedeki ülkelerin muhtemel rejim sıkıntılarına çareler arayacaktır. Kısaca ABD'nin enerji kaynaklarını ve bu kaynakların nakil hatlarını kontrol ederek, küresel ekonomiye hakim olma ve bu yolla da dünyaya egemen olma gayretleri, gelecekte küresel jeopolitiğin yönünü belirleyecektir.

---

⁷⁷ Ibid.